

A filmes kalap – Szakmai életútinterjú Szekfü András (1941) filmtörténésszel

(Az interjú 2023–2024-ben készült.)

Prológ

– Nézd, nyolcvankét éves leszek néhány nap múlva. És tudok róla, hogy az emlékezetem kihagy. Tudod? A közönséges időskori biológiai tüneten kívül ez azzal is összefügg, hogy egy olyan ellentmondásos korban éltem, ahol rengeteg minden afféle tudattalan gátlás alá került. A család, az orvos nagyapám, a politikus nagyapám, és azonkívül egy csomó dolog a saját életemmel kapcsolatban is. Bizony lesznek tehát olyan dolgok, amikre hiába kérdezel, nem emlékszem.

– *De ennek a fordítottja is lehet, hogy kis idő múlva, pontosan a beszélgetésnek a hozamaként esetleg föltárulnak ezek, és akkor megismételjük újra ezeket a passzusokat.*

– Boldog leszek, ha bármit ki tudunk ásni a múltamból, amit valami elfedett, és amire nem emlékszem, de aztán mégis vissza tudtam idézni...

– *Akkor ebben a reményben...*

Sophie Riecke és Josef Karafiat

1.

– Karafiáth András néven születtem. A családban kultusza van ennek a két képnek,¹ de ez egy családka dolog. Én is ebben a kultuszban nőttem föl, és csak nemrégiben gondoltam bele, hogy ők a szépszüleim, tehát szépapám és szépanyám. És a szépszüleikből összesen harminckettő van. Tehát nekem harminckét szépszülőm van.

– *Nem csak neked.*

– Bárkinék. És tizenhat ükszülő, nyolc dédszülő, négy nagyszülő és két szülő, ugye? És a kettejükön kívüli harminc szépszülőmről gyakorlatilag semmit nem tudok.

2.

– *De a közvetlen nagyszüleidről lehetnek emlékeid, ismereteid, nem?*

– Apai nagyapámról [id. dr. Karafiáth Jenő] konkrét emlékeim is vannak, mert ő 1952-ig élt, tíz és fél éves voltam, amikor meghalt. Egy szigorú, megkeseredett öregembernek a képe él bennem egyfelől, ami teljesen érthető, mert a Rákosi-rendszerben számára minden összeomlott, elvették a családi házát, elvették a nyaralóját, politikai üldözött lett belőle, és becsomagolt kofferral várták, hogy kitelepítsék őket. Végül a kitelepítés elmaradt.

– *Volt valami foglalkozása akkoriban?*

– Már nyugdíjas volt, de elvették a nyugdíját, a fiai tartották el, különösen a jól kereső kisebbik fia, [Karafiáth] László nagybátyám, aki a Földmérő és Talajvizsgáló Iroda főmérnöke volt.

Másfelől viszont nagyon meleg szeretettel szerette az összes unokáját, és szeretett engem különösen, miután én voltam a legidősebb az unokák között. Ő ezt ki is fejezte, vezérunokának nevezett, és tegyük világossá, hogy ennek semmi köze a kor vezérkultuszához.

A sas-hegyi családi háza kertjében a kerti utakat az unokáiról nevezte el, tehát van András út, Judit út és Eszter út. A mai napig megvan a kert, és a kerti utak is ott vannak, csak ma már ez elfelejtődik. Minden unokájához írt verset, hozzám legalább tízet. Nem vagyok illetékes, hogy költészetként minősítsem ezeket, de mint az ő érzelmeinek a kifejezései, nagyon intenzívek voltak. Ez a kettősség él bennem a politikus nagyapámról, aki – ugye ez nem hangzott el – a Horthy-korszakban tizenválszáz évig országgyűlési képviselő volt, háznagy is volt, rövid ideig miniszter, 1937-től 1942-ig pedig Budapest főpolgármestere volt.

A másik nagyapámról nincs emlékem, hiszen ő öt évvel a születésem előtt meghalt. Nagy lelkifurdalásom van amiatt, hogy nagyon keveset kérdeztem róla az özvegy nagyanyámtól. Sokáig annyit tudtam csak róla, amennyit nagyanyám elmesélt magától. Az özvegy nagyanyám harminchét éves koromig velünk élt, hányszor kérdezhettem volna, de nem tettem.

Id. dr. Karafiáth Jenő és családja

Szebeny [Antal dr.] nagyapám, akiről beszélünk, katonaorvosként szolgált az első világháborúban Laibachban, a mai Ljubljánban. Szörnyű dolgokat kellett ott megélnie hadiorvosként. 1919-ben házasodtak össze a nagyanyámmal, Muraközy Klárával. A háború után röntgenes orvosként helyezkedett el, és nagyon bántotta, hogy tizenhét év alatt csak alorvos lett belőle, tehát nem haladt előre a ranglétrán. Viszont klarinéton játszott, és a professzor kollégáival rendszeresen kamarazenéltek. Ilyen módon gyermekkoromtól kezdve a Mozart klarinét kvintett és még néhány más zenemű emblematikusan őhozza kötődött. „Ezt játszotta a nagyapád!” Már gyerekként úgy éreztem, hogy micsoda remek dolog, ott ül a meg nem becsült alorvos nagyapám, fújja a klarinétot, a professzor kollégák pedig asszisztálnak neki, hiszen ő a szólista a kamaraegyüttesben. Ezt már gyerekként is büszkeséggént éltem meg.

3.

– *A nagymamákról milyen emlékeid vannak?*

– Karafiát nagyanyám [született Horváth Ilona] igazi magyar nagyasszony volt. Nyilván bele kellett tanulnia a vezető politikai feleségként ebbe a szerepbe, és ez rajta maradt. Kemény nő volt, aki ritkán mutatta meg az érzelmeit, pedig engem nagyon szeretett. Nagy bánatára a kisebbik fia, László a három unokával együtt '56 decemberében Amerikába távozott. Karafiát nagyanyám 1962-ig élt, és 1956-tól kezdve soha többé nem látta őket.

Mind a két nagyanyámat a lakóhelyük szerint neveztük el gyereknevvvel, becenévvel. Ő volt Vércse nagymami a Vércse utca, s nem a ragadozó madár miatt. A másik nagymamit Rózsadombi nagymaminak hívtuk, mert ott volt az a ház, amelyik leégett a fejünk fölött a háborúban, és belőle Dombi lett, illetve becézve Dombika, tehát a családi emlékezet Dombikaként őrzi meg. Ő hosszabb életet kapott a sorstól, és még a dédunokáit is, az én gyerekeimet is megélte. Tanítónői diplomája volt, ami ritkaság volt az 1910-es években. Miután viszonylag fiatalon megözvegyült, és csak nagyon kevés özvegyi nyugdíjat kapott, beletanult az orvos-írnoki mesterségbe, és késő öregkoráig, hetvenvalahány éves koráig orvos-írnokként dolgozott.

– *Tartotta fenn magát.*

– Ő volt a legmelegebb szívű valaki a családukban, ebben az elég kemény, fegyelmezett családban. Soha nem erőltetett semmit, de a maga módján végül is el tudta érni, hogy teljesítsék a kérését. Miután vele laktunk együtt az ostrom alatt és utána, egy csomó nagyon korai mese az ő hangján él bennem.

Volt neki egy vastag, nagy alakú díszes *Petőfi összes* kötete a 19. századból. Ez nem égett el, mert velünk volt a pincében. Megvan most is, megviselt állapotban. Abból felolvasott olyan verseket, amiket ő szeretett. Na de mit olvasott fel? Nem a *Nemzeti dalt* olvasta fel, hanem a *Hold elégiáját*, amiben a Hold panaszkodik, hogy mi minden hülyeséget kell látnia, ami a Földön történik. [*Fejből idézi:*] „Hát, öcsém, a Jutka épen most búvik be a kemencelyukba, sült kolompért szed ki, pofázza befelé, megégette száját, mert hirtelen nyelé.” Vagy: „Vándorszínész korában Megyeri, van-e, ki e nevet nem ismeri?” Vagy: „Csapot, papot, mindent felejtett Csokonai Vitéz Mihály.” A mai napig az ő hangján él bennem, négy-ötéves gyerekkorom óta.

– *A másik nagymamának volt valami foglalkozása?*

– Nem, ő feleség volt, háztartásbeli, és politikai feleségként feltételezem, hogy legalább két-tő cselédjük volt. Festőművésznek indult, de én már nem láttam festeni, csak a képeit a falon.

– *A nagyvilági élet.*

– És a családi ház szuterénjében 1945 előtt egy házmester lakott, aki nyilván kertész is volt, és a kertet is gondozta.

4.

– Édesanyám félárva lett, nem mehetett egyetemre, gyors- és gépírást tanult és idegen nyelveket. 1945 tavaszán, miután mindenünk odaégett, a férje, apám pedig a fronton, majd fogságban volt, elment egy szövőgyárba dolgozni, más munka nem volt. Ahogy a helyzet konszolidálódott, már külkereskedelmi levelezőként dolgozott, sorra nyerte az idegennyelvű (!) gyors- és gépíró versenyeket, és német, angol, francia, spanyol nyelvvizsgát tett. A Rákosi-korszakban esténként, éjszakánként is gépelt vagy fordított, így lett egy kis plusz jövedelmünk. Emlékszem, tizenévesként azzal tudtam segíteni neki, hogy a legépelte műszaki táblázatok végtelen számsorait összeolvastuk, hogy ne maradjon hiba. A hatvanas években a Kereskedelmi Kamarához került, ott szinte kivirágzott, rengeteget járt külföldre, Kubába, Brazíliába is eljutott magyar kiállításokkal. A Kamara sajtófőosztályának vezetőjeként ment nyugdíjba. Hetvenkét éves volt, amikor tudtam venni neki egy PC-t, attól kezdve azon írt, azon fordított. Apám a számítógépet elnevezte *Lajosnak*, a nyomtatót pedig *Lujzának*...

5.

– Édesapám [dr. Karafiáth Jenő] vállalati jogászként indult el a pályáján. Amerikai és francia hadifogságban volt, és viszonylag hamar hazakerült, bár leesett a vonat tetejéről, és egy ideig sántított, mert csúnyán megütötte magát, de mégis hazaérkezett 1945 júniusában. Mint Simó Sándor papájának, neki is volt néhány boldog éve a koalíciós években, tehát 1945 és 1948 között, amikor a Fonciére Biztosító jogügyi osztályát vezette egy kollégájával együtt. 1948-ban a céget államosították, apámat átvették a Pénzügyi Központ nevű céghez, ahol az volt a feladata, hogy a saját korábbi vállalatát felszámolja, utána pedig munkanélküli lett. Végül egy korábbi beosztottja szerzett neki állást vállalati jogászként. Kevés volt az ügy, több cég állt össze és alkalmazott egy jogászt.

A hírek szerint korábban nagyon sikeres jogász volt, publikált is, komoly jogi karrier állt előtte. Tehát ez megtörte az életét. Fiatalon is éreztem, miért kezdett el sakkozni, miért lett versenysakkozó. Kellott neki egy olyan pálya, ahol nincs

Dr. Szebeny Antal és családja

„származás”. Ha győzöl, akkor győztél, ha vesztesz, akkor vesztettél. Sokáig játszott a mindenkori munkahelye csapatában. Egy idő után áttért a levelező sakkra, és magyar mesterként fejezte be a versenyzői pályáját. Késő öregkoráig, hetven-nyolcvan éves koráig játszott tovább nemzetközi partnerekkel is levelező sakkot.

– *Te tudsz sakkozni?*

– Tizenöt éves koromig sakkoztam, és akkor apám bánatára abbahagytam. Amikor hat-hét éves lett a nevelt unokám, vele újra elkezdtem sakkozni, most már a kölök többnyire megver.

6.

– *A nevedet hogyan és mikor változtattad meg?*

– Ez két lépésben történt. Az 1960-as évek elejétől, amikor egyetemi hallgató voltam, először még vegyész, elkezdtem írni az *Egyetemi Lapok*ba különféle cikkeket, filmkritikát, kulturális cikket, sőt verseket is. Vegyesen írtam hol Karafiáth Andrásnéként, hol pedig afféle írói néven (szekfü)-ként, aztán Szekfü Andrásnéként. Addigra már tudtam, hogy a nevem csehül szegfűt jelent. A „k” a Karafiáthból került bele, ami azért nem teljesen bölcs dolog volt, mert ugyan tudtam, hogy Szekfü Gyula történész volt, de nem tudtam, milyen nagy történész. A későbbiekben már nem azt kérdezték tőlem, hogy Karafiáth főpolgármester unokája vagyok-e, hanem hogy Szekfü Gyula a rokonom-e.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban eleve Szekfü András néven publikáltam. Végül, amikor az első házasságom válással végződött, ez volt az a pillanat, amikor azt mondtam, legyen ebből belügyileg is jóváhagyott névváltoztatás. Az első feleségem megmaradt Karafiáth Andrásnénak, én pedig Szekfü András néven házasodtam újra.

Volt egy becsípődésem, hogy egy magyar írónak és magyar költőnek, mert akkor még nyitott volt, mi lesz belőlem, legyen magyar neve. A másik ok pedig, hogy gyerekkoromtól kezdve mindenki besorolt, a hivatalosság, az iskola, a gimnázium, az egyetem, hogy ellenség vagyok. Ugye az X-es, a horthysta politikus unokája.

Az úri társaságban viszont, ahova mindenféle családi és társadalmi kapcsolatok révén bekerültem, úgy néztek, hogy á, *unsereriner*, közülünk való, ugye? Felkértem egy lányt táncolni, a lány meghívott a következő héten bulira, mert kellettek a fiúk, ott bemutatkoztam a szülőknek, és akkor „úri fiú, ugye a főpolgármester, jó családból való úri gyerek”. Ez voltam, tudod?

És mind a kettő rettenetesen idegesített. Én csak saját magam akartam lenni.

– *Apád mit szolt a névváltoztatáshoz?*

– Apámat ez nagyon fájdalmasan érintette, amit természetesen nem tőle tudok, hanem anyámtól. Pedig nem akartam neki fájdalmat okozni. Lehet, hogy ez is része volt valahogy a fiúgyerekek kötelező apa elleni lázadásának, de ez nem tudatosult bennem.

– *Hány éves voltál akkor?*

– Az íróinév-fázisban huszonegy-huszonkettő voltam, amikor jogilag is beadtam, akkor harmincegy éves. Apám meg ötvenkilenc.

Visszakaptam a dolgot, ugyanis a két fiam közül a nagyobbik visszaváltoztatta a nevét Karafiáthra. Nyeltem egyet, amikor bejelentette, de eszembe jutott a helyes válasz. Azt mondtam neki, hogy Balázs, ez teljesen rendben van. Karafiáth is én voltam.

7.

– *Mindketten háborús gyerekek voltunk, vagyunk is, te három évvel idősebb vagy, milyen emlékeket őrzöl?*

– Olyan emlékeim vannak például, hogy amikor [1945. január 30-án] bejöttek az oroszok, akkor anyámat eldugtuk a dunyha alá. Egy talán tizenegy-tizenkét négyzetméteres pincében tizenegy-két ember lakott, idős rokonok, a két cselédünk, ugye akkor így

hívták, és egy fiatal nő volt ott, az anyám, akit féltettünk az oroszoktól. Ő bebújt egy vetett ágyba, rákerült a paplan, meg a dunyha, minden. És akkor én hároméves kislányként azon az ágyon sétáltam. Az oroszok fiatal férfiak voltak, kettő vagy három, nagyon barátságosak, az egyik a cigarettáját a számba adta, én meg ottan boldogan sétáltam. A rokonság meg halálosan félt, hogy mi történik. A fiatal orosz katona egy zsebkendőben, a négy sarka összekötve, kristálycukrot hozott nekünk. Ez a zsebkendő évekig megvolt.

– *Ez volt a legkorábbi emlék, amit föl tudsz idézni képszerűen?*

– Amikor égett a fejünk fölött a házunk, kimenekültünk a szomszéd emeletes házba. Át kellett rohannunk egyrészt az égő ház előszoba folyosóján, másrészt pedig a kerten. Édesanyám mindannyiunknak konyhai edényeket tett a fejére, tehát habverő üstöt, meg ami éppen volt, hogy valamennyire védjen egy repülő repesz, vagy egy lezuhanó égő valami elől. Ahogy kifutottunk, hallottam az égő házunk ropogó hangját, a tűz ropogását. Ez olyan hang, amit ha valaki egyszer hallott az életben, nem felejt el.

8.

– *Ki volt az, akivel ezekről a sorsdöntő eseményekről, ezek feldolgozhatóságáról vagy a jövő perspektívájáról tudtál beszélgetni?*

– Senki

– *Apád se?*

– Senki. Senki. A jelenről és a jövőről persze beszélgettünk. De az, hogy mi volt, arról időnként valami csurran-cseppent, ilyen emlék.

9.

– Nem érzékeltem diszkriminációt [az általános iskolában] a tanárok részéről, arra viszont emlékszem, hogy már akkor is szó volt róla otthon, hogy én úgynevezett X-es vagyok, akivel probléma lesz a továbbtanulásnál, hogy nekem „rossz a származásom”. A Karafiáth nevet [1950-ben még] mindenki ismerte. Tehát nem Kovács miniszternek voltam az unokája, hanem Karafiáth miniszternek és Karafiáth főpolgármesternek. És Karafiáth Jenő Országos Testnevelési Tanács elnöknek. Arra neveltek minket, hogy kétféle beszédmód van. Otthon máshogy beszélünk, mint az iskolában. Az iskolában nem szabad elmondani azt, amit otthon hallottál. Tehát nagyon-nagyon keményen így neveltek.

A Horváth Mihály téri Gyakorló Általános Iskolában volt undok pártember tanár, de voltak rendes, normális, mondhatnám, hogy konzervatív tanárok, köztük az osztályfőnököm, Megyeri Gyula. Az éneket Lukin László tanította, énekeltem a híres kórusában.

Hatodiktól kezdve nyolcadikig az általános iskolában Szabó Magda tanította a magyar irodalmat. Hát ez fantasztikus volt. Nem akkori szavam, de koncepciózusan tanított. Remek óravázlatokat rakott föl a táblára. Érzékelhető volt a gyerekfejemmel is, hogy neki látomása van mondjuk Csokonairól vagy Arany Jánosról.

Ugyanakkor ráhárult egy kínos feladat. Mint ambiciózus kislány, jelentkezni akartam valamilyen szavalóversenyre. Félrehívott és négyszemközt megpróbálta érzékeltetni velem, hogy ha nekem beszédhibám van, raccsolok, akkor ne induljak szavalóversenyen. Fogalmam sincs, mit mondott. És annak ellenére, hogy nagyon tiszteltem, ez most is bennem él. Mert mégiscsak valahogy az orromra koppintottak. Ugye? Pedig igaza volt. És valakinek meg kellett mondania, hogy az a kislány ne nevettesse ki magát egy nyilvános szavalóversenyen.

Ha megfigyelted, nem azt mondtam, hogy szerettem, hanem hogy tiszteltem.

10.

– Korán elkezdtem fényképezni, felső tagozatos általános iskolás koromban, a családból örökölt ócska fényképezőgéppel. Édesanyámnak egy barátja szerzett kapcsolatot a Csepeli Úttörőházban egy filmszakkörhöz, és tizenhárom évesen oda beprotezsáltak.

Minden héten jártam ki a Baross utcából, ahol laktunk, a csepeli hévvel a Csepeli Úttörőházba, ahol 16 milliméteres kamerával úgymond tanultunk filmezgetni. Már nem nagyon emlékszem, milyen filmeket csináltunk ott, de egy dologra igen. Egyszer elvittek minket, hogy Csepel tanácselnökéről, tehát első emberéről, Kalamár József elvtársról csinálunk felvételt. Elvittük a 16-os kamerát, és ott ült egy disznófejű nagyúr. Tehát aki a kinézésében is megtestesítette azt a hatalmat, amit az ember akkor gyűlölt.

– *Hány éves voltál ekkor?*

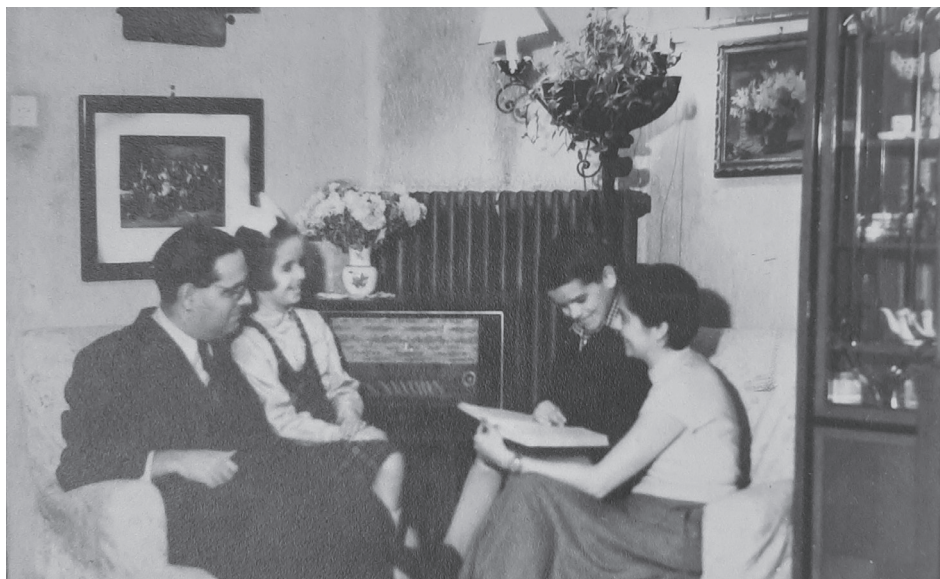
– Tizenhárom. Ez 1954-ben volt. '56-ban ezt az embert megölték. Tehát nem is szívesen gúnyolódom rajta.

11.

– *Hogyan élted meg '56-ot?*

– '56 az életem meghatározó nagy élménye. Volt néhány nap, amikor békeesség volt, amikor nem lőttek. A két harcos időszak között. Annyira nyugalom volt, hogy a szüleim kiengedtek egyedül az utcára. Tizenöt éves voltam '56-ban. Mászkáltam, eljutottam a Corvin közhöz, a Kilián laktanya sarka le volt omolva, tank állt a bejáratánál. Ömlött a tömeg az utcákon, rengeteg ember volt, és sugárzott róluk a boldogság. Szóval ez egy olyan élmény, amit egyszerűen nem tudok és nem is akarok elfelejteni, és valamennyire igyekeztem a gyerekeimnek is továbbadni.

Mi a Baross utcában laktunk, ahol te is jártál kicsit később, tankok jártak föl-alá, de a mi házuk csak egy belövést kapott. A második emeleten kiharapott egy kis darabot a belövés, de senki nem sérült meg.

Dr. Karafiáth Jenő és családja

Amikor a városban járkáltam, akkor már megvolt a nyári munkámból vett Exa gyártmányú keletnémet tükröreflexes gépem, ami olcsóbb, de nagyon színvonalas gép volt. 1560 forintba került, ami azért nagyon nagy pénz volt '56 nyarán, és ezt vittem magammal, amikor sétáltam a városban. Lefényképeztem azt a ládát, tele százasokkal, amelyik felett egy százas volt kiragasztva a felirattal, hogy forradalmunk tisztasága megengedi, hogy így gyűjtsünk az áldozatok javára. Utóbb kiderült, hogy ez Erdély Miklósnak volt az akciója. Eljutottam a Móricz Zsigmond körtérgig, ahol ott volt a népbüfé, ahol most a Meki van, és egy ajtóban ki volt ragasztva egy házi készítésű plakát. Rajta volt az a fotó, amit a Rákosi-korszakban állandóan terjesztettek, Rákosi Mátyás áll a búza közepén, és az ujjával fogja a búzát. A nép atyja, aki megszemléli a termést. Az volt aláírva, hogy „Ez a gnóm a magyar nép legaljasabb gyilkosa.” Ezt is lefényképeztem. Amikor elbukott a forradalom, leverték, ezt még előhívtam, tehát 6x9-es képeken ez megvolt, de annyira féltem, hogy úgy eldugtam, hogy a mai napig nem találom. Lehet, hogy valamegyik zsáknak vagy doboznak az alján még előkerül ez a képsorozat.

Amikor november 4-én ágyúzásra ébredtünk, már tudtuk, hogy rohanni kell a pincébe. Ugyan volt mindenkinek saját kis pincéje, de az az utcára nézett szenes ledobóval, ezért egy nagy központi pincében volt a ház összes lakója, és valaki egy rádiót is lehozott. Tehát lehetett hallani Nagy Imre felhívását, meg az írószövetségi felhívást, mindent. November 4. vasárnap volt. Kedd, szerda környékén orosz katonák jöttek be a pincébe, és kerestek bármilyen harcost, de ott csupa civil volt, meg gyerekek, úgyhogy elmentek, nem bántottak senkit. A házmasterünk egy szünetben, amikor éppen elhallgatott az ágyúzás, kiment az udvarra, és összesöpörte a srapneleket, tehát az apró lövedék fémdarabkákat, ahogy a faleveleket szokták söpörni ősszel.

Amikor kis nyugalom lett, apámmal elmentünk kenyérért. A Fiumei úti temető mellett mentünk ki valahova egy kenyérgyárhoz, és ott talán kettő darab kétkilós kenyeret kaptunk fejkenként, úgyhogy vittük haza, ami nagy kincset jelentett. Novemberben egy hónapig bezártak engem a lakásba, mert elterjedt, hogy fiatal fiúkat kivisznek Ukrajnába a szovjet csapatok. Hittük is meg nem is, de a szüleim inkább óvatosak voltak. Akkor hallgattam otthon a Voice of America Jazz Hourt, Willis Conoverrel. Szegény apám sokat szenvedett tőle, mert nem volt fülhallgató, tehát a család nagy világvevő [1948 előtti] Siemens rádióján hallgattam, és őt ez rettenetesen zavarta. De én meg tizenöt éves voltam. December elején elindultunk, hogy disszidálunk Nyugatra. Előtte volt egy családi tanácskozás. A húgom meg én – a húgom másfél évvel fiatalabb nálam – úgy gondoltuk, hogy nem kéne elmenni, a szüleim úgy gondolták, hogy igen, és végül úgy döntöttek, hogy megyünk. Fölültünk a vonatra, és átszállva eljutottunk a Répcevis nevű nyugat-magyarországi állomásra, ahol még a vonat kiment valahova a mezőre, ott egy nagy gőzt fűjt, hogy az álcázzon minket, akik leszállunk. A vonaton mindenki azért ment, hogy disszidáljon, fantasztikus dolog volt. Ahogy leszállunk, a gőzfelhőből orosz katonák jöttek elő, sztoj, géppisztolyt szegeztek ránk. Elképesztő jelenetek voltak. Emberek zokogtak, pénzt kínáltak nekik, órákat kínáltak nekik, hogy „csaszü”, tessék, itt az óra, de engedj el, semmi, mint a kövek, ahogy a *Szegénylegényekben* mondták. Bevittek minket ott egy kis épületbe, és másnap átvittek Szombathelyre. Szombathelyen talán egy sportcsarnokban lehattunk, mert rengeteg ember volt egy óriási teremben, ott apámat behívták valami irodába, fölvtették az összes adatát, másnap pedig elengedtek minket, föltettek a vonatra, hogy mehetünk haza. Mindez a Rákosi-rendszer után volt hat vagy nyolc héttel. Teljesen biztosak voltunk benne, hogy apámat behívják, kirúgják, mit tudom én, de semmi ilyen nem történt. Valószínűleg olyan sok embert kaptak el ilyen módon, hogy nem volt érdekük, hogy ezeket bármilyen módon zaklassák.

Ez viszont olyan dolog volt, amiről harminc évig senkinek nem beszéltem. Apámat sose láttam annyira összetörtnek, mint amikor ott elkaptak minket. A nemzeti összeomláshoz járult a saját összeomlásunk, hogy nem sikerült ez a terv.

Sok évvel később, 1983–84-ben, „Gastprofessor” voltam a Salzburgi Egyetemen. Korábban ismertem már Gosztonyi Pétert, aki Bernben elosztóközpontként működött. Különböző erre szakosodott szervezetek olyan könyveket küldtek neki nagy mennyiségben, amiket a kommunista szervek egyébként nem engedtek be Magyarországra. És ő ezeket boldogan osztogatta minden látogatójának. Amint megérkeztem '83 őszén Ausztriába, írtam neki egy levelet, Magyarországról nem akartam előre írni, állandóan benne volt a fejemben, hogy fölbonthatják. Kértem, küldjön nekem egy csomagot az osztrák egyetemi címemre, aztán majd onnan valamikor hazajuttatom. Megjött a csomag könyvekkel, és benne két videókazetta, az egyik a CBS, a másik pedig a BBC '56-ról szóló filmje. Amikor kilátogattak a gyerekeim Salzburgba, 1984 januárjában, az egyetem videólejátszójában megmutattam nekik, és közben kommentáltam. Megpróbáltam átadni azt az élményt, hogy '56 mit jelentett nekem. Aztán szép csendesen, apránként a külföldi barátaim áthozták Magyarországra ezeket az anyagokat. Ma is megvannak, átírtam persze digitálisba a két kazettát, de magukat a VHS-kazettákat is megőriztem mint muzeális emlékeket, bár lassan nem lehet lejátszani őket. De mire minden ájtott, addigra jött a rendszerváltozás, és akkor már nem volt szükség arra, hogy így jussanak át ezek a dolgok.

A nyolcvanas évek elején Sándor Pál megcsinálta a *Szerencsés Dániel* című filmjét. És abban szinte pontosan ez a jelenetsor van benne, ahogy emberek fölszállnak a vonatra, elutaznak Nyugat-Magyarországra, és ott mindenki disszidálásra készül. Abszolút ugyanazokat a dolgokat mutatja be a film fikcióban, amiket én is tapasztaltam, de egy kicsit kontaminálja a saját emlékeimet. Tehát rátelepszik a saját emlékeimre ezzel kapcsolatban.

12.

– Nem emlékszem, hogy a gimiben lett volna iskolai filmvetítés. Az általános iskolában biztos nem volt.

– *De a Baross utca környékén voltak mozik.*

– Moziügyben az első emlékem, hogy családirag elvittek a *Kővirág* című színes szovjet filmre, amely egy Bazsov-meséből készült.

– *Közismert.*

– Nagyon kicsi lehettem, olyan hat-hét éves. Az egész filmből leginkább az ragadott meg, hogy a főhőst a Rézhegyek Tündére kíséri a rézhegy belsejében, és percenként más ruha van rajta...

Biztos, hogy láttam más szovjet filmeket is, de nem igazán ragadtak meg. Ahol elkezdtem figyelni a filmekre, az a *Királylány a feleségem* volt, aztán *Az első számú közellenség* Fernandellel. Akkoriban egy csomó ilyen kedves, vidám, jelentéktelen francia és olasz kommersz filmet behoztak. Tehát ez úgy 1953–54 körül lehetett, valószínűleg már a Nagy Imre-rendszerben, ilyesmik, hogy *Jó napot, elefánt* vagy *A kis karmester*. Roberto Benzi, aki már gyerekként nagy szimfonikus zenekart vezényelt, és akkor erre csináltak egy filmet.

– *És a magyarok?*

– Ez jó kérdés, hogy mi lehetett az első magyar film, amit láttam. Úgy emlékszem, hogy az *Erkel* lehetett. Itt egy kicsit bezavar az, hogy később filmtörténész lettem, és a magyar filmeket annyiszor láttam.

13.

- Számomra fölbukkant egy még érdekesebb kérdés, hogy az orosz nyelvvel hogyan álltál?
- Gyűlöltük.
- Gyűlölted.
- Ugye ötödik általánostól kezdve kellett tanulni. Tíz éven át tanultam, még az egyetememen is két évet, és annyi maradt meg belőle, hogy ma is tudom olvasni a cirill betűket, és hát „sztakan vadü”. Szinte semmire nem tudtam használni az életem folyamán. Mondjuk Görögországban a cirill betűk alapján a görög betűket többé-kevésbé tudtam értelmezni.
- Gondolom, ehhez képest azért az orosz kultúra mégiscsak valahogy beáramlott és megfogant. A kötelezőkön túl.
- Érettségiig nem volt különösebb hatása rám. Amikor érettségi után nem vettek föl az egyetemre és elmentem vegyipari segédmunkásnak, akkor kaptam egy ipari mérgezést a gyárban. Ez a Kőbányai Gyógyszergyár volt. Hosszú ideig vigyáznom kellett a szememre. De akkor elkapott a Háború és béke, és végigolvastam. Aztán szemüveges is lettem.

14.

- Azt nem mondtam eddig, hogy olvasó kisfiú voltam, és hat-hét éves koromban végigolvastam [*Verne Gyulától*] a *Sándor Mátyást*. Az volt az első könyv, amit végigolvastam. Rengeteg Jókait elolvastam, rengeteg Verne Gyulát elolvastam, May Károlyt is elolvastam. Elemlámpánál is olvastam, lámpaoltás után, a paplan alatt.

A *Sándor Mátyás* titkosírását, amit „rácsnak” neveznek a magyar fordításban, természetesen megcsináltuk, és azzal leveleztünk az iskolában. Tehát ez abszolút megvolt.

- Szakkörök például nem voltak?

– De, kérlek szépen, átéltek a Bereményi–Cseh Tamás-dalból a biológia-tanárnős kirándulást. Nekünk is volt egy fiatal biológia-tanárnőnk, akit Szagosnak becéztünk, mert állandóan illatosítva volt, és aki kivitt minket a Disznófőhöz, ahol folyik egy patak. Abban a patakban akkor tarajos gőtéket lehetett fogni meg ebihalakat. Később bent a suliban ebihalboncolás is volt. És ugye az volt a nagy kérdés, hogy a kémia tanár és a biológia-tanár között van-e valami?! Szexuális felvilágosodottságunk a nulla alatt volt, mínuszban. De valami sistergett, szóval valamilyen feszültséget éreztünk, hogy ezek hogy vannak egymással, vagy mi van köztük.

- És mikor kezdődött el a felvilágosítás kora?

– Hát nagyon későn. Egy barátom 70. születésnapján engem is megkértek, hogy mondjak valamit a kettőnk közös múltjáról, ami egyetemista korunk környékén kezdődött. Elmondtam, hogy milyen csodálatos dolgokat csináltunk, önképzőkör jellegű baráti társaság és filmek, és ez, az, amaz és minden. De fölvettem utána azt a kérdést, hogy vajon honnan volt nekünk akkor erre energiánk? Azt válaszoltam, hogy valószínűleg azért volt, mert [*huszonévesen*] elhúzódo szüzesség állapotában élünk, és teljes ártatlanságban töltöttünk olyan éveket, amikor ma már réges-rég szexuális kapcsolatban élnek a fiatalok.

15.

- Hadd kanyarodjunk arra, hogy a zenei, tánczenei popkultúrával hogy álltál?
- Kérlek szépen, én jártam tánciskolába.
- Mimi nénihez?
- Pontosan. A Gerlóczy utcában Mimi nénihez, aki már az apámmal is kínlódott. Apám közismerten botlábú volt, és igazából soha nem tudott táncolni, és nem is táncoltak anyámmal. Mimi néni velem is kínlódott, több éven át jártam tánciskolába, és tanultuk [a lépéseket] a csárdástól kezdve a menüetten át a swingig, ami akkor volt.

– *Na jó, de ott alapvető anatómiai ismeretekre is szert tettünk.*

– Igen, igen, igen, lassúzni a lányokkal, ugye? Slow fox, angol keringő? Mimi néni hangja a mai napig a fülemben cseng: „hogya fogod azt a lányt, a derekát fogd meg!” Csináltam néhány fotót a tánciskolában, lefényképeztem azt a lányt is, akire akkor nagyon figyeltem.

– *Azt hittem, hogy a csepeli kamerával.*

– Nem, azt nem. A csepeli kamerát egyszer ki tudtam hozni télen magammal, és a Sas-hegyen, a Kálló esperes utcán ráültem egy szánkóra, a kamerával a kezemben lecsúsztam, és fölvettem a csúszást. De aztán valahogy semmi nem lett belőle, csak egy felvétel lett, hogy szánkózás a Sas-hegyen.

16.

– *Apropó, Kálló esperes – a vallással hogyan álltatok családiról, személyesen?*

– Katolikus család, ahol az édesapám kulturális katolikus volt, az édesanyám pedig mélyen hívő, konfesszionális katolikus. Ez két szakkifejezés, mostanában tanultam meg. Apukám gyerekkoromban még egyszer-kétszer eljött velünk misére, de általában anyámmal jártunk a Horváth Mihály téri templomba.

– *Rendszeresen?*

– Rendszeresen. Már a bencéseknel [*első elemiben*] megvolt az elsőáldozás, ami akkor ott nagyon szépen megszervezett és komoly dolog volt. (Általános iskolás koromban sokáig ministráltam is.) A bencéseknek volt egy Schola Benedictina nevű kórusuk, azon belül egy gyerekkórus. Ez a Horváth Mihály téri templomban működött. Énekeltünk templomi előadásban, valamilyen oratóriumban a gyerekkórus részét. Schütz-oratórium lehetett, de erre nem veszek mérget. Az iskolát 1948-ban államosították, de a kórus maradt, mert egyházi kórus volt, majd két évvel később lecsaptak rá a hatóságok, és feloszlatták.

– *A papok között senki nem akadt, akivel közelebb kerültél vagy tudtál társalogni, vitázni, és így tovább?*

– Később, amikor bekerültem egy esztergomi baráti társaságba, megismertünk egy Farkas Attila nevű papot, aki az esztergomi Keresztény Múzeumban dolgozott, annak volt talán a művészeti vezetője. A szobájában [*tehát nem a kiállításon*] láttuk Kornis Dezsőnek a *Házasodik a tücsök* című remekművét.

– *Hogy álltál a képzőművészettel, azon belül magával a képiséggel? Voltak-e hatással rád, melyik kor, mikor, hol?*

– A szüleim is vittek minket múzeumba, külföldről akkoriban nem lehetett szó, de az igazi nagy múzeumi élményem a Keresztény Múzeum volt Esztergomban. Talán azért is, mert a baráti társasággal mentünk, talán azért is, mert sokszor mentünk. Egy másik ilyen élmény volt Dévényi Iván házi gyűjteménye. Elképesztő dolog, egy esztergomi tanár magánlakásán, egy közönséges modernkori épületben, három szobában, a falon Csontváry mellett Kassák, Kassák mellett Bálint Endre és így tovább.

17.

– Az ELTE Amatőrfilm Klub kezdetben nagyon szerény 8 milliméteres gépekkel indult. 1962 végén lehetett, hogy az Egyetemi Színpad gazdasági vezetője, Müller Vilmos odajött hozzám és azt mondta, Andriskám, kell-e nektek valami, mert van itt az év végi pénzünk, és el kell költeni, különben elveszik tőlünk. Bementünk az Ofotértbe, ahol volt nekik készleten egy Pentaflex 16-os kamera, akkumulátorral, három objektívvel, tehát egy teljes komplett készlet.

– *De az olyan árban volt, mint egy gépkocsi.*

– Akkoriban fogalmam sem volt, hogy a gépkocsi mennyibe kerül, de tényleg drága volt. A mai olvasó számára azért le kell szögezni, hogy ezek a kamerák nem hangos felvételt készítettek. Tehát nem volt hozzájuk szinkronhang.

Azt mondtad, hogy az ELTE AFK előnyös helyzetének az volt a legfontosabb tétele, hogy nekünk ott volt az Egyetemi Színpad, ahol be tudtuk mutatni a filmjeinket. A valóságban az ELTE AFK filmjeinek nagyon kicsivel volt több esélye, hogy az Egyetemi Színpadra kerüljenek, mint a Cinema 64-nek, ahol a te filmjeid készültek.

– *Mert a Cinema 64 olyan kvalitásos társaság volt, hogy mindenki mást kenterbe vert. [Nevet.]*

– Gondolj bele, hogy az ELTE AFK-ban ott volt együtt, mondjuk, kezdetben tucatnyi, aztán húsz, aztán harminc nyeretlen kétéves, még fogalmuk se volt róla, hogyan kell filmet csinálni és mi az, hogy filmkészítés. Nehogy azt hidd, hogy eleinte tolongtak a filmkészítési lehetőségért a tagok. Tanácstalanság volt, hogy mi is az, hogy amatőr film, mit kéne csinálni, aztán olyan elképesztő projektek voltak, hogy egy regényből csináljunk filmet.

18.

– *Milyen viszonyod volt Nemeskürty Istvánnal? Több filmes előadást vezetett az Egyetemi Színpadon is.*

– Alapvető. Nemeskürty alapvetően bűnös abban, hogy beleszerettem a filmbe, és hogy végül is filmtörténész lettem. Még vegyészhallgató voltam, amikor 1961-ben elindult Nemeskürtynek a Filmesztétikai Speciálkollégiuma. És az egyszerűen lenyűgöző volt. Rájött arra, hogy filmeket is kell vetíteni, nem elég, hogy jön egy pasi és tart egy jó előadást a filmekről. Az egyik héten tartotta az előadást, a másik héten vetítettünk egy filmet. És a film előtt is mondott néhány szót, egy rövid filmbevezetőt. Úgy képzel el, hogy jön egy viszonylag fiatal férfi, kiáll az Egyetemi Színpadon a diákság elé.

– *Láttam magam is.*

– Belenyúlt a zsebébe, és elővett egy, hát mit mondjak neked, egy tenyérnyi kis papírcédulát. Kihajtogatta a cédulát, ránézett, és utána tizenöt percig beszélt.

– *Nagyon élénken, nagyon érzékletesen tudott beszélni.*

– Nem tudom mai szemmel megítélni, hogy amit mondott, az tudományosan milyen volt. Elemző volt mindenképpen. Azt lehetett tőle megtanulni, hogy a filmről utólag érdemes így boncolgatóan, elemezve gondolkodni. Én ebből személyesen azt a döntést hoztam magamnak, hogy egy filmet először mindenképpen úgy kell végignéznem, mint egy nem filmesztéta embernek, és utána még egyszer meg kell néznem, mielőtt kinyitom a számat róla, vagy leírok egy betűt is, mert a film [*mint műalkotás*] csak a mi tudatunkban létezik. Az, hogy megvan filmszalagon (vagy mágnesszalagon, vagy bármilyen memóriában, mondom ma), az támaszték. Tehát nekem azt kell utólag elemeznem, ami bennem történt, de amikor bennem történt, akkor nekem mégiscsak egy nézőnek kell lennem a sok közül. Nem merem azt mondani, hogy egyszerű nézőnek, mert azért az hazugság lenne, de nézőként kell végignéznem a filmet. És ha elemezni akarom, még egyszer meg kell nézni.

– *Én is jártam erre, és vizsgáztam is nála az Ipar utcában. Nem tudom, hányszor végigcsináltam ezt a filmesztétikai speckollt. De úgy emlékszem, majd kiigazítasz, ha tévedek, hogy nagyon sok mindenről szó volt a film kapcsán, de valahogy magáról a vizualitásról, a képi élményről, annak a jelentőségteljes változásairól kevesebb.*

– Nem emlékszem rá, hogy ezt hiányoltam volna, de lehet, hogy ez az én hiányosságom. Azért azt ne feledjük el, hogy olyan filmeket vetített az első évben a Brüsszeli 12-ből, ahol ez a vizualitás hihetetlenül erős volt. Konkrétan most Dovzsenko *Föld* című filmjére emlékszem, amelyik ugye propagandafilm a kolhozszervezés mellett, de hát éppen a vizualitás révén tud ennél sokkal-sokkal több lenni.

19.

- *Párhuzamosan az ELTE AFK, tehát az amatőrfilm klubnak a titkára is voltál.*
- Az egy második lépés. Először az ELTE Amatőrfilm Klubot megalapították [1961 végén], de én nem voltam még ott, néhány héttel később léptem be.
- *Várjál, várjál! Akkor kik alapították?*
- Perényi Endre, B. Révész László és Ráday Mihály.²
- *Tehát ez a szentháromság alapította meg az ELTE Amatőrfilm Klubját. Velük voltál valami kapcsolatban?*
- Előtte nem.
- *Hogyan fogadtak?*
- Teljes nyitottsággal. Akkor már volt egy cseh Admira, egy optikás, kétszer nyolc milliméteres néma felvevőgépem, használtan vettem és úgy próbálgattam, hogy mit tudok vele csinálni. Már bent voltam az ELTE Amatőrfilm Klubban, amikor márciusban egy vegyész tanszéki kiránduláson, ahol csináltam egy filmet, leesett a hó. Ezért a *Márciusi hóban* címet adtam a filmnek, és ezt mai szemmel nézve totál naivitással beneveztem az országos amatőrfilm fesztiválra. [Nevet.] A katalógusban azonban elírták, Perényi Endre néven van, és *Márciusi hóban* helyett *Márciusi hónap*ként. Szóval még a cím is rosszul szerepel. Elvonatoztam a fesztiválra, Miskolcra, és megismerkedtem egy nálam ifjabb pasival, egy Gulyás Gyula nevű amatőr filmmessel, meg a még ifjabb öccsével, akik ott viritottak az egyik filmjükkel.
- *Jó, de nem erre akartam kilyukadni, hanem inkább arra, hogy szerintem az ELTE AFK bizonyos értelemben elit klub volt. Tehát támogatott volt, technikailag csúcs, korabeli csúcs az NDK-s Pentaflex 16 milliméteres [felvevőgépe] teljes felszereléssel a rendelkezésükre áll. Plusz maga a dotáció, tehát nemcsak a masinák, hanem az ellátmány, a film, az előhívás és így tovább. Lámpák, hadd ne mondjam végig. Szóval majdnem mint egy stúdió, úgy működött.*
- Abban abszolút igazad van, hogy nagyon kedvező körülmények között dolgoztunk. De az elit szócska azt implikálja, hogy egy zárt társaság, csakhogy ez nem volt egy zárt társaság. Az egyetem mind a három karáról bárki jöhetett. Én is mint vegyészhallgató.
- *Egyetemisták?*
- Egyetemisták. Nem az volt a helyzet, hogy felkészült és „sors, nyiss nekem tért” alapon odakerülő fiatal emberek együttese lettünk volna. Olyanok voltunk, akik most tanulták, hogy ez micsoda, és próbáltunk egymástól tanulni, vak vezet világtalant alapon. Tudod? Az ELTE AFK-ban közösen megbeszéltük a forgatókönyvterveket is, az elkészült filmeket is, egymásnak segítettünk. Ugyanúgy, mint ti is, gondolom, a Cinema 64-ben.
- *Értékeltek is.*
- Értékeltek is, és hány sértődés lett ebből, amikor értékeltük a filmeket, természetesen. Az Egyetemi Színpad csodálatos lehetőség volt. Úgy emlékszem, hogy 350 fő volt a befogadóképessége, de lehet, hogy az erkéllyel együtt 500. Mindenképpen több száz ember, oda nem lehetett válogatás nélkül ömleszteni azt, amit egy amatőrfilm-klubban csinálnak, az amatőr filmes ismereteket most tanuló emberek. Az ELTE Amatőrfilm Klub filmjeiből is azt a négy-öt-hat nyertes filmet vetítettük, amik már fesztiválokon valami-

féle elismerést kaptak. Az én nyeretlen *Márciusi hóban* című első opusomat emlékeim szerint soha nem vetítettük az Egyetemi Színpadon.

– *Engem ez azért izgat, mert úgy érzem, hogy a korabeli magyar amatőr filmes mozgalom sokkal érdekesebb, értékesebb, fantáziadúsabb és szellemesebb volt, mint az akkori hasonló televíziós műsorok. Ahogy a naív művészek sincsenek a saját értékükön kezelve, az amatőr filmesek – főleg, akik meg is maradtak amatőrnek – a mai napig nincsenek beépítve a magyar filmtörténetbe.*

– Nézd, énnekem a hatvanas évek végéig van áttekintésem az amatőrfilm-mozgalomról és az országos termésről is. Előzsúriken is részt vettem, bár ne tettem volna. Egyetértünk abban, hogy az amatőrfilm-mozgalom történetét, az amatőr filmeket be kellene emelni valamilyen szinten a filmtörténetírásba. Hogy a filmtörténeti kánonba, a mértékadó filmek, a remekművek közé is? Oda már kevésbé. Sajnos úgy gondolom, hogy az amatőr filmek többsége a készítőn, a szűk baráti körön és a családon kívül nézhetetlen volt.

– *Én kapásból föl tudok sorolni egy tucat olyan filmet, amit messze túl a baráti körön, akár az ELTE AFK-n túl is értékelni lehetett.*

– Én inkább azt mondanám, hogy a két kezem is elég lenne arra, no jó, legyenek még a lábujjaim is, hogy felsoroljam azokat az amatőr filmeseket a hatvanas években, akik művészi igénnyel és eredményesen készítettek amatőrfilmet.

20.

– *Az Amatőrfilm Szövetség főtítkára is voltál. Láthattad az országos keresztmetszetet. Részt vettél az ELTE AFK-ban, és magad is készítettél amatőr filmeket. Volt ez valami hatással a további filmes elemzőkészségedre, kritikáidra, írásaidra, esztétikádra?*

– Alapvetően olyan hatással volt, hogy a harmadik komoly ambícióval elkészített 16 milliméteres hangos amatőrfilmem után úgy döntöttem, hogy abbahagyom az amatőr filmezést. Nincs hozzá olyan tehetségem, amivel ugyanazon a pályán, ahol egy Jancsó Miklós vagy egy Fellini focizik, labdába tudjak rúgni.

– *Hány magyar profi rendezőnek kellett volna ehhez hasonló módon abbahagynia a tevékenységét!*

– Ezt őtőlük kell megkérdezni...

– *Végül is ez az egész amatőr filmes kaland mégis segített a pályádon, vagy nem?*

– Eligazított, hogy nem rendezőnek kell mennem, ha filmmel akarok foglalkozni. Akkor úgy mondtuk, hogy filmesztéta, ma inkább úgy gondolom, hogy filmtörténész vagyok. Tudom, hogy mi a blende, és tudom, hogyan kell befűzni egy vetítógépet, a 16-ost és a 8-ast, és egy csomó dolgot tudok minderről. Általános iskolás koromban kezdtem el fényképezni. Gimnázium és egyetem között, segédmunkási fizetésemből vettem egy nagyon olcsó és egyszerű, használt 8 milliméteres felvevőgépet. Nagyon fontosnak, elvi fontosságúnak tartottam, pedig ez nagy szó, hogy végigcsináljam egy magyar játékfilm gyártási folyamatát. Ez volt a *Fényes szelek*. Amiről beszélünk, az ebből adódott össze. Tehát a gyerekkori fényképezésből, az egyetemistakori amatőr filmezésből, és abból, hogy végigcsináltam a *Fényes szelek* teljes felvételi szakaszát. Ezért merem azt mondani, hogy van valamilyen spúrom, szép idegen szóval, arról, hogy mi a filmkészítés.

Hozzá kell tennem szerénytelenül, hogy azon a szinten, ahogy én amatőr filmeztem, később a Televízióban is dolgoztam. Külsős szerkesztő-riporterként készítettem *A Hét* című műsorba filmes és kommunikációs témájú anyagokat. Amerikai turistautamon kölcsönként hangos Super-8-as kamerával forgattam, le is ment adásban vasárnap este *A Hét*-ben. Ezeket meg merem mutatni, akár neked is. Ott ültem a vágószobában a vágó mellett, és kértem, hogy ez így legyen, és úgy legyen. Tehát azt a kézimunkát, ami egy igazi öröm

Az interjúalany 1968-ban kispap szerepben, a Fényes szelek forgatásán

a filmesnek, azt később, a hetvenes évek végén és még a nyolcvanas években is átéltem.

21.

– 1968 nyarán forgott a *Fényes szelek*. 1968 április–májusában végeztem az egyetemen, diplomáztam, és akkor állástalan lettem, mert a Filmtudományi Intézetbe nem vettek föl népművelési előadónak. A *Fényes szelek* forgatásán ügyelői, harmadik asszisztensi munkám volt, és kifizettek úgynevezett extra statisztaként.

– *Mi a következő fázis a filmes életben?*

– A filmes életemben az, hogy megjelent a Jancsó-monográfiám 1974-ben a Magvetőnél,³ és kaptam rá két dicsérő kritikát, nem akárkiktől. Az *ÉS*-ben Almási Miklós dicsérte meg, a *Film Színház Muzsikában* pedig Sándor Iván. Ennyi. Tehát nem robbant, nem vitatkoztak rajta a sajtóban vagy szakmai helyeken. Pedig én úgy gondoltam, hogy ez nagyon jó könyv, és fantasztikus siker. Nota bene megnyertem vele egy kimondatlan versenyt, ami az ELTE-n a Filmtudományi Diákkörben a barátaimmal folyt, hogy ki lesz, aki először megírja a Jancsó-monográfiát.

– *Kik voltak a társak?*

– Alapvetően Szabó Balázssal folyt ez a kimondatlan verseny, hogy ki fogja megírni.

– *Volt valami bemutatója, akár az Egyetemi Színpadon, ennek a könyvnek?*

– Nem, 1974-ben a könyvbemutató műfaja gyakorlatilag még nem létezett úgy, ahogy mostanában van.

1974-ben nekem már nagyon kiállt a lábam az Egyetemi Színpadról, a saját elhatározásomból, mert úgy éreztem, hogy elfoglalom a helyet az egyetemisták előtt.

Most azért habozom egy pillanatra, mert két irányba is el kell indulnom. Az egyik az, hogy megnőtt az önbecsülésem és az önérzetem, és úgy fogtam föl ezt a könyvet, mint egy belépőjegyet. Ezzel jelentkeztem a Balázs Béla Stúdióba '74 őszén, és fölvettek – nem formálisan, de ráraktak a címlistára. Mindig jöhettem, és értesítettek, hogy mi lesz a jövő héten. 1979-ben hivatalosan is fölvettek a Balázs Béla Stúdióba, de akkor már öt éve ott voltam, és mindenki tagnak tekintett.

Másfelől azért mai szemmel az én Jancsó-monográfiám nagyon furcsa könyv. Nem számíthattam arra, hogy az olvasók látták a Jancsó-filmeket. Úgy kellett csinálnom az elemzéseket, hogy a filmek el is legyenek mesélve. Miután az olvasónak nem volt lehetősége arra, hogy 1974-ben akár újranezze az *Oldás és kötés*t, ami ugye 1963-ban került a nézők elé, ezért elmeséltem, hogy mi történik a filmben. Nagyon sokféle trükköt találtam ki, hogyan lehet úgy elmesélni egy filmet, hogy közben elemezzem, vagy fordítva, hogyan lehet úgy elemezni egy filmet, hogy közben el is legyen mesélve. Emlékeztetni akartam azt, aki látta, vagy pedig létrehozni az olvasóban a film valamiféle írott hasonmását, aminek kapcsán elemezhettem. Ma egy filmrendezői monográfia nagyon másként nézne ki.

Az 1974-es Jancsó-könyvből nagyon világosan leolvasható, hogy akkoriban újbaloldali szemszögből néztem a világot. Innen nézve ítélt meg a „létező szocializmust”, a pártállami diktatúrát. Ez a kritikai hozzáállás szinkronban volt a Jancsó-filmek általam vélelmezett olvasatával vagy tanulságaival.

22.

– Az életemben az első igazi csapás az volt, amikor 1945 januárjában leégett a házunk a fejem fölött Budapest ostromában. Az összes játékom mind ott égett, kivéve, ha levittem valamit, például a macskómat a pincébe. Tehát ilyen megfosztottságok voltak.

Általános iskolás koromban, a Rákosi-korszakban, csapások érik az iskolát és a családot. Első elemiben a bencésekhez jártam, 1948-ban ezt államosították, és engem átraktak a Horváth Mihály térre. Félünk, hogy a [volt *politikus*] nagyapámát kitelepítik-e vagy sem, nem telepítették ki, de éppen hogy megúsza. Elvették a balatonkenesei nyaralónkat. Államosították a családi házat, amiben a nagyapámék éltek, bár szerencsére továbbra is a családtagok laktak a házat. Továbbtanulási szempontból „X-es”, azaz üldözött ember voltam. A gimnáziumba csak úgy tudtak felvenni, hogy az apámnak egy volt katonatársa valahogy oda diszponált. Így viszont az ország egyik legjobb gimnáziumába kerültem, az ELTE Apáczai Csere János gyakorló gimnáziumába. Állandó üldözöttségi és kudarcélmény kísért, amit néha enyhített az emberi szolidaritás vagy a véletlen. '56 előtt tudtam magamról, hogy én „reakciós” vagyok. Akkor nem azt mondták, hogy ellenzéki vagy, hanem magad is azt mondtad, igen, én egy reakciós vagyok. És erre jött rá a forradalom [1956] csodálatos és felemelő élménye, ami a mai napig meghatározza a lelkemet és az életemet, majd a forradalom leverésének az újabb traumája és kudarcélménye.

Miután ilyen rossz sanszaim voltak már a gimnáziumi felvételnél, előre lehetett tudni, hogy probléma lesz az egyetemmel. X-es származás, politikus nagyapa a Horthy-rendszerben, meg értelmiségi apuka. A KISZ-be nem vettek föl, mert 1957-ben ugráltunk a KISZ ellen, viszont elmentem nem KISZ-tagként 1958-ban KISZ-táborba, a Hanságba mocsarat lecsapolni. Jöttek a *Nők Lapj*ától riportot készíteni, és éppen egy toll volt a szalmakalapomon. Ez annyira dekoratív volt, hogy címlap lettem 1958-ban.

– *Megvan?*

– Meg, hogyne. A hansági táborba járt napilap, a *Népszabadság*, és június 16-a után kijött a nagy kommuniké a Nagy Imre-perről, aminek az volt a végén a mondat, hogy: „Az ítéleteket végrehajtották.” Hogy ez ott engem hogyan tönkretett, azt el nem tudok képzelni. Tizenhét éves voltam. Tehát végigolvastam, a végén pedig ez a sor, az ítéleteket végrehajtották. Ott valami lezárult és elvágódott. Levontuk azt a tanulságot, amit Bereményi zseniálisan beleírt a *Megáll az időbe*: „Jó. Hát akkor itt fogunk élni.”

Egy olyan tanulságot vontam le, nyilván nem ilyen tudatosan, hogy itt nem lehet mit csinálni, hogy ez a rendszer így marad életem végéig, még az unokáim is ebben fognak élni. Az egyetlen remény: próbálni kell egy kicsit tágítani, egy kicsit javítani, egy kicsit igazítani a dolgot. Azt hiszem, ez sokakban, de bennem biztos, kialakított egyfajta konformizmust. Igen, el kell fogadni ezt a rendszert, de nem olyannak, amilyen, hanem egy kicsit javítani rajta, reformálni valamit.

Egyetemista koromban (ami nálam nyolc évig tartott, három év vegyészeti, öt év bölcsészeti), az *Egyetemi Lapok*ba írtam különböző cikkeket, még verset is publikáltam ott. Az egyik kis publicisztikám arról szólt, hogy ismerjük-e Lenint eléggé. Gyurkó László Lenin-könyve kapcsán ezt találtam írni... Ebben a konformizmusban ugyanakkor kerestem is valamit, hogy ha már ebben a kommunista rendszerben kell élni, akkor van-e itt valami olyan a rendszeren *belül*, amibe bele lehet kapaszkodni. Tehát ami vállalható, amire esetleg hivatkozni lehet, amire támaszkodni lehet a dogmatikusokkal, a sztálinistákkal szemben. És ezt akkor sok-sok kis lépésben, de végül is az akkori újbóloldali irányzatban találtam meg. Ugye az történik, ami történik, mindenütt Marxra hivatkoznak, de azt mondják okos emberek, hogy a *fiatal* Marx ezt nem így gondolta. Elolvastam az ifjú Marx különböző tanulmányait, *A német ideológia* és a nem tudom, micsoda című írásokat, és próbáltam megtalálni benne, hogyan lehetne kritizálni a kommunista rendszert Marxra hivatkozva. Ha most nagyon röviden akar-nám összefoglalni, az egész hazai újbóloldali irányzatnak ez volt a lényege, hogy hogyan kell baloldali alapokra hivatkozva támadni vagy legalábbis megkérdőjelezni azt, ami ténylegesen történik az országban. A nyolcvanas évek elejére gyűgyultam ki ebből az újbóloldaliságból.

23.

– *Bennem olyan kép él, András, hogy az egyetemen a szakdolgozatod is egy filmológiai tanulmány lett.*

– Jelenkori filmesztétikai elemzés. Azt a címet adtam neki, hogy „*A magyar film szocialista új hulláma*”. A *Megszállottaktól*, a *Sodrásbantól* kezdve egészen 1968 januárjáig terjedő időszakot fogtam át vele.

– *Ki volt a témavezető?*

– Király István.

– *Milyen volt Király Istvánnal a kapcsolatot, hogyan ítéled meg a kvalitásait, ha szabad így kérdezni? Mert azt gondolom, a te dolgozatodat jól fogadta.*

– Így van, mind a kettőt jelessel honorálta, summa cum laude doktoráltam is nála. Úgy kezdődött, hogy magyar-népművelés szakos voltam a Bölcsészkaron, és jártam Király István szemináriumára is. Öt éven át a magyar szakon [*amiben volt nyelvészet és világirodalom is*], az ELTE-n, tehát az ország első számú egyetemén soha senki nem adott föl nekünk idegen nyelvű szakirodalmat egy szemináriumhoz vagy egy előadáshoz, csak Király István. Az egyik szemináriumon megkérdezte, ki milyen nyelven olvas, én mondtam, hogy németül és angolul. Odaadott egy nyugatnémet kiadású könyvet,

és azt kérte, hogy ezt és ezt referáljam belőle. Hadd dicsekedjek azzal, hogy a minap elolvastam Pléh Csaba memoárját. A száz-velahányadik oldalon azt írja, hogy Király István szemináriumán Karafiáth András ebből és ebből a német nyelvű könyvből referált. Azaz Csabának is feltűnt. Király megnyilvánulásait végig egyfajta szakmai igényesség jellemezte. Az, hogy ő kommunista volt és ezt ki is nyilvánította, nem volt olyan feltűnő. Pártállamban éltünk, volt, aki ezt jobban érzékeltette, volt, aki kevésbé. Zavaró volt viszont, hogy nagyon érzelmes volt, sőt érzelgős.

A bölcsészkar népművelés szakra 1963-ban úgy jelentkeztem, hogy tudtam, ott filmről is fogok tanulni. Az országban sehol máshol nem lehetett filmről tanulni, kivéve a Színház- és Filmművészeti Főiskolát, de ott alapvetően rendezőket képeztek. Negyedév táján derült ki, hogy Király filmes témát is elfogad szakdolgozathoz. Utóbb tudtam meg, hogy Király nemcsak, hogy benne volt Aczél György szűkebb tanácsadói körében, ahol ilyen témák is felmerültek, hanem tagja volt a Filmművészeti Tanács nevű intézménynek is, ami teljesen zárt körben működött. Ott neki rengeteg magyar filmet kellett látnia. Nagyon hálás vagyok, hogy befogadta a szakdolgozati és a kisdoktori filmes témáimat. A doktorim megvédése után nem volt vele kapcsolatom. Egyszer még ajánlott egy kisebb munkát a Világirodalmi Lexikonnál.

24.

– *Úgy gondoltad, hogy diploma után mész a Filmtudományi Intézetbe?*

– Volt is egy állás, amit meg is pályáztam, de nem kaptam meg. És szerintem azért, mert akkor már az volt a benyomásuk az Intézet vezetőinek, hogy egy nagypofájú valaki vagyok.

– *A pályád hogyan alakult ennek függvényében?*

– Állástalan voltam az egyetem elvégzése után egy évig, különböző szükségmegoldásokkal, mert ugye nem lehetett közveszélyes munkakerülőnek lenni, tehát valaminek be kellett lennie írva a személyi igazolványodban. 1968 őszén az az ötletem támadt, hogy fejlesszük tovább könyvvé a szakdolgozatomat. Ezért beadtam a Gondolat Kiadóhoz. Ott Vészits Ferencné, Vészitsné elvtársnő kezébe került a dolog, aki azt mondta, hogy nem terveznek most ilyen könyvet, de jónak tartja, és szeretnének velem dolgozni, egyelőre talán apróbb munkákban, majd adnak lektorálást vagy előszóírást. Lett is később ilyen. De ami a legfontosabb volt, hogy a férje, Vészits Ferenc a Magyar Rádió és Televízió elnökének, Tömpe Istvánnak volt a titkárságvezetője. Tehát az elnök jobbkeze. Azt mesélte Vészitsné, hogy ott készülődik egy új intézménynek a létrehozása, ahol a férje az egyik társigazgató lesz. Ő engem oda beajánlana, mert keresnek embereket. Így is történt, és 1969 januártól már szerződéssel dolgoztam a Magyar Rádiónál, ahol Cserés Miklós doktor vezetésével készülődött annak az új intézménynek a kiadói osztálya. Cserés Miklósról azért hangozzék el annyi, hogy ő a magyar rádiózás nagyon fontos művésze volt. Akit belső rádiós intrikákkal kiszorították abból, amit a legjobban szeretett csinálni, tudniillik a hangjátékrendezésből. Parkolópályának odaadták neki, hogy szerkessze a Magyar Rádió szakmai kiadványait. Elkezdtem ezekben kiadói szerkesztői munkát végezni.

1969. július elsejével megalakult a Tömegkommunikációs Kutatóközpont [„TK”], ahol Szecskő Tamás volt a tudományos és Vészits Ferenc az adminisztratív igazgató. Állásba vettek kiadói szerkesztőként a Cserés Miklós által vezetett Kiadói Osztályon. Ezzel huszonegy évre megoldódott a munkahelykérdésem. Nagyon-nagyon hálás vagyok Vészitsnének.

– *Ez alatt a több mint két évtized alatt vettél részt olyan munkákban, ami a mániáddal, tehát a filmmel bármiféle összefüggésben volt?*

– Úgy mentem oda, hogy ez olyan munkahely lesz, amiből megélek, és közben csinálom tovább a filmes dolgaimat. Ez meg is történt, hiszen bejelentkeztem kisdoktori disszertáció írásra, szintén Király Istvánhoz. Jancsó Miklósról írtam monográfiát. Három év alatt megírtam. A munkahelyem pedig a Kiadói Osztály volt, ahol kéziratokat szerkesztettem, megrendeltem, elbíráltam, korrigáltam. De be is kapcsolódtam az intézet életébe, és ez olyan intézet volt, ahol az összes ott dolgozó kolléga bent ült a szakmai vitákon. Ugyan nem voltam kutató, de teljesen természetes volt, hogy ott ülök a szakmai megbeszéléseken, ahol a készülő kutatásokat véleményezik. Három év után, 1972-ben átminősítettek kutatónak a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban. Nagyon örültem. Ugyanekkor megvédtem a kisdoktori disszertációm, benyújtottam – már nem a Gondolathoz, hanem – a Magvető Kiadóhoz, és ott 1974-ben megjelent a Jancsó-monográfiám.

25.

– Megjelent a könyvem, és ezáltal egy teljesen skizofrén helyzet, egy hasadás jött létre az életemben. Egy példát mondanék. Kedves barátom, Bajomi Lázár Guy édesanyja francia volt, édesapja magyar. Egyszer azt kérdezték tőle, hogy te ugye félig francia vagy és félig magyar. Ő pedig azt mondta, nem, én egészen francia vagyok és egészen magyar. Tehát én sem voltam félig filmesztéta, filmtörténész és félig kommunikációkutató, hanem egészen voltam filmesztéta, filmtörténész, filmes aktivista, és egészen voltam kommunikációkutató.⁴ Nyolcvankét évesen visszanezve ez nagyon-nagyon vitatható és kétséges döntés, de akkor szinte kényszerhelyzet volt számomra. Ha felhagyok a filmmel, amit nem akartam, [mivel] az volt a szerelmem, akkor egész biztosan jobban haladok előre a kommunikációkutatói pályámon, több energiám van, kevésbé vagyok lusta, megcsinálom a kandidátusi disszertációmat valamikor a hetvenes évek végén, aztán egyetemen leszek docens, majd professzor, vagy a Jóisten tudja, micsoda. Vagy pedig, ha csak a filmre koncentrálok, a tudományos pályán, egyetemi oktatói pályán akkor is messzebb jutok, mint ahová így eljutottam.

Azt mondtam magamban, hogy nekem két kalapom van, és hol az egyik van a fejeimen, hol a másik. Na, most ezt úgy képzeld el, hogy volt, amikor ez néhány hónapos szakaszokban váltakozott. Ha kaptam egy nagy feladatot az egyik területen, akkor egy kicsit elhanyagoltam a másikat, de volt olyan is, hogy több éven át a film volt fontosabb számomra, máskor több éven át pedig a médiaszociológia. Jelenleg, idős koromban azt tudom mondani, hogy az utóbbi tizenöt évben a filmes kalapom van rajtam. Hetvenhét éves koromig tanítottam, de a végén nem volt lehetőségem filmes tárgyakat tanítani, olyanok voltak a megbízások. Kommunikációt tanítottam – remélem, tisztes színvonalon – az utolsó néhány évben angolul és nemzetközi diákságnak, de ez a megélhetésem volt.

26.

– *Soha nem próbáltak az uralkodó ideológia katonájának beszervezni?*

– Most a pártra gondolsz, vagy pedig besúgónak? Tehát az állampártba nem próbáltak meg beszervezni, soha senki nem mondta nekem azt, hogy legyek párttag, de 1968 tavaszán egy kis ideig kísértésben voltam. Nem jelentkeztem, de játszottam a gondolattal. Király István biztosan ajánlott volna. Akkor volt a prágai tavasz, az „emberarcú szocializmus” kísérlete, még nem verték le. Magyarországon gazdasági reform készült. Virágzott a filmművészet, lazult a diktatúra. Egy olyan lendület volt, amikor az ember elhitte vagy elhitette magával, hogy itt esetleg tényleg lehet valami [váltás]. Sokan mondták,

hogy ezt nem lehet máshonnan csinálni, csak belülről. Hála Istennek nem siettem el a jelentkezést. Augusztus 21-e után, amikor megtámadtuk Csehszlovákiát, föl sem merült ez a kérdés. Soha nem lettem a Párt tagja.

27.

– *Nem sokkal ezután kezdődtek az MMA Kiadóban megjelent könyveid magnóinterjúi, nem?*

– De igen. Az az előzménye, hogy 1968 novemberében megkerestem [*Jancsó*] Miklóst, hogy szeretnék vele egy életrajzi beszélgetést csinálni, fölvennénk magnóra, ez nagy segítség lenne a disszertációhoz, amit írok. Ő ehhez kedvesen hozzájárult. Förgeteg Balázssal ketten készítettük az interjút, a magnót Buzás Péter kezelte. Akkor már három éve személyesen ismertük egymást, néhány hónappal korábban, 1968 nyarán pedig Miklós segítségével végigdolgoztam a *Fényes szelek* forgatását mint harmadik asszisztens vagy ügyelő, lóti-futi. Azt muszáj elmondanom itt is, hogy sok évvel később, egy beszélgetésen, ahol Kende János ült mellettem, arról beszéltem, hogy ott voltam a *Fényes szelek*ben mint harmadik asszisztens, János pedig azt mondta: „András, te *valaki* voltál a *Fényes szelek* forgatásán! Valaki hozzon egy kávé!” Ezzel helyre is tette az én nagy szereplésemet.

– *Akad olyan kollégád, akivel a filmes érdeklődéseidet megoszthatad?*

– Mindenki tudta rólam, tehát ez nem volt titok. De nem volt olyan kollégám, aki kifejezetten szakmai jelleggel érdeklődött volna a film iránt. Viszont a TK a Magyar Rádiónak és Televíziónak a kutatóközpontja volt, tehát a televíziósokkal, tévéfilmek rendezőivel, egyebekkel állandó kapcsolatunk volt. A TK kiadott egy *Rádió és Televízió Szemle* című negyedévi folyóiratot, amiből aztán 1980 körül lett a *Jel-Kép* című folyóirat, ami internetes formában a mai napig is él, és ebben nagyon sokszor jelentek meg cikkek televíziós filmekről, sorozatokról, televíziós műsorpolitikáról, és néha még mozifilmügyekről is, filmszociológiai témában.

– *Te például a filmes tevékenységed során publikáltál ezekben a kiadványokban?*

– Még olyan is volt, hogy filmes témájú kutatást el tudtam fogadtatni. Ilyen volt a *Cséplő Gyuri* című film fogadtatásával kapcsolatos kutatás. A rendező, Schiffer Pál, akivel addigra már baráti kapcsolatom volt, megszervezte, hogy a filmet körbevigyék az országban, elsősorban munkásszállásokra és cigánytelepekre. Amikor ezt megtudtam, kértem rá kutatási pénzt a TK-ban. Körülbelül ötven helyre elmentünk velük az országban, vagy én, vagy a TK más munkatársa is, vittünk magunkkal magnetofont, és fölvtük a film utáni beszélgetést. Az ötvenhez közelítő hangfelvételt a TK pénzén legépeltettük, a legépeltett anyagot pedig kódoltattuk, elemeztem, és ebből meg is jelent egy nagyobb tanulmány a *Rádió és Televízió Szemlé*ben.

28.

– 1968 januárjában zsűritag lettem egy Olaszországban, Rapallóban tartott egyhetes amatőrfilm fesztiválon. Voltak nemzetközi kapcsolataink, meghívtak, itthon kaptam 5 dollárt mint hivatalos kiküldetés, de útlevelet is kaptam, és vonattal szépen elutaztam. Rapallo Genova mellett van, és januárban is tavaszi idő volt. Maga a fesztivál nem volt nagyon érdekes, de a kísérőprogram igen. Egyik este az amerikai kísérleti filmek bemutatója volt. Ha valami nem jutott el [*a pártállami*] Magyarországra, akkor ez volt. Stan Brakhage, Kenneth Anger, Gregory Markopoulos. Radikális különbség volt bármihez képest, amit addig film címén láttam. Filmes vonalon ez volt a legnagyobb élményem ezen a fesztiválon.

Ami miatt viszont ezt idehoztam az 1968-as évhez, az az, hogy januárban a fesztiválon a nyugat-európai értelmiségiek arról beszéltek, hogy Prágában valami fontos történik. Megbukott a kommunista pártfőtitkár, talán elnök, Antonín Novotný, és megválasztottak egy pasit, akiről senki nem tudja, kicsoda, meg mit várjunk tőle, Alexander Dubčeknek hívják. Ezzel kezdődött nekem a '68-as év filmes és politikai szempontból egyaránt.

Nagy figyelemmel kísértem, de a baráti körömben mindenki, hogy mi történik Csehszlovákiában. A magyar sajtóból, rádióból, televízióból nyilván nagyon keveset lehetett megtudni. Szabad Európát hallgattunk, BBC-t hallgattunk, Amerika Hangját én ritkábban.

A cseh filmek már jöttek korábban. Nagyon kevés. Formantól a *Fekete Péter*, Chytilovától a *Százszorszepek*, aztán Jan Němectől is talán *Az éjszaka gyémántjai*. Sok nem jutott el a magyar moziforgalmazásba, de vagy a Filmművész Szövetség zártkörű vetítésén, vagy a Filmtudományi Intézet klubjában vagy valahol azért meg lehetett nézni. Nagy rokonszenvvel figyelte az ember, hogy ott mi történik, és természetesen állandóan azon gondolkoztunk, hogyha ezeknek valami sikerül, utána talán nekünk is sikerülhet valami Magyarországon. Filmes figyelem is volt és politikai figyelem is.

Az augusztus 21-i bevonulás idején Veszprémben voltam, ahol Jancsó Miklós a *Fényes szelek* című filmjét forgatta, és ahol Gulyás Gyula és Gulyás János is statisztált benne. Ezen a napon az egyik dombon forgattunk Várpalota mellett. Jancsó és Somló Tamás operatőr az Annabellában laktak Balatonfüreden, mi pedig Veszprémben laktunk, és előbb érkeztünk oda a forgatási helyszínre, mint Jancsóék. Odagyűltünk, amikor egy filmgyári taxival megérkeztek. Feltűnt, hogy Jancsó különösen rosszkedvű. Még arra is halványan emlékezni vélek, hogy Jancsó azt mondta: „Ezek mindig ezt csinálják”. Nem tudtuk, miről van szó, de valaki hallgatta a rádiót, és odajött, hogy bemondták, bevonultunk Csehszlovákiába. Folytatódott a forgatás, és távol, mint egy hegyélen a sziluettek, egyszerre csak katonai konvoj vonult el, rettenetesen sok katonai teherautó, úgy látszik, ott volt az országút. Grunwalsky Feri odanézett, és felkiáltott orosz nyelven, hogy „vot, nási!”, íme a mieink – ami hát a lehető legkeserűbb irónia volt, természetesen. Így éltük meg a csehszlovákiai bevonulást.

29.

– *Azt írod, hogy az 1963-as Országos Amatőr Filmfesztivál első díját kaptatok, és fölso-
rolod a három filmet. Ezekben közreműködtél?*

– A nagydíjat nem adták ki, de helyette díjazták az ELTE AFK háromfilmes kollekcióját. A három filmből egyet csináltam én [*Csak pár fillért*, 16 mm], a második B. Révész Lacinak a *Turf* című 8 mm-es filmje és az Egyetemi Filmhíradó volt a harmadik, Ráday Misiék csinálták.

– *Dozvald Jancsi közreműködésével.*

– Igen, igen.

– *Azt írod, hogy 1963–1964 között három amatőrfilm rendezése.*

Igen. Mind a három filmemet Rák Jóska barátom fényképezte. Az egyik volt a *Csak pár fillért*, ami a nyertes kollekció része. A másik egy etűd, aminek az volt a címe, hogy *Pókháló*. Ez a város utcáit behálózó villanydrótokat mutatta, és preklasszikus csembaló darabok meg orgona szóltak alatta, arra volt vágva. Abszolút érzem benne a *Sodrásban* című film etűdjének a hatását, amikor a fiú körülnéz a szobájában, látja a tárgyakat, és az egy Frescobaldi-zenére van vágva. A harmadik film pedig a *Csapdában* című rövid játékfilm volt, tíz valahány perces.

– *Ezt lehet látni?*

– Egyiket se lehet látni, mert hülye voltam, és bent hagytam őket az Amatőrfilm Klub – hogy mondjam – raktárában, mert ezek az amatőrfilm-klub eszközeivel, filmnyersanyagán, pénzén készültek.

– *És ellopták?*

– Kidobták. Nem figyeltek rá. Amikor kirakták az Amatőrfilm Klubot abból a lépcső alatti szűk helyiségből, ahol a filmeket vágtuk, ott volt egy szekrény, azt kirakták, és kuka.

– *A forgatókönyveket is te írtad?*

– Mindent én írtam mindegyiknél. A *Csapdában* egy önéletrajzi élményen alapult. Az apai nagyanyám 1962-ben halt meg. Hívtak, hogy még be lehet menni a kórházba elbúcsúzni tőle, vagy valami ilyesmi. Akkor nem tudtam bemenni hozzá, mert az Egyetemi Színpadon valamit dolgoztam, és este vagy másnap mondták, hogy már nem tudsz, mert nagymama meghalt. Nem tudom, az egész nagy gátlás alatt van bennem, nagy frusztráció, nagy trauma volt. Ezt az élményt próbáltam effektíve eljátszatni. Fodor Tamás volt a főszereplő. Kőháti Zsolt és Horváth György szerepelt még benne.

30.

– *Szerencsés ember voltál, hogy korán kijutottál nyugatra. Relatíve korán. Nem?*

– Huszonöt éves koromban.

– *Nekem folyamatosan visszadobták az útlevelekérelmemet. Egyszer azt is írták, hogy kiutazása közérdeket sért.*

– Gyula, jó szemmel felismerték benned a veszélyes értelmiségit...

– *Ezeket a napnyugati utazásokon ugyebár hozzájutottál mégiscsak olyan filmekhez, amelyeket Magyarországon nem forgalmaztak. Volt köztük számodra fontos, sorsfordító film?*

– Az első nyugati utamon, 1966-ban egy amatőr filmes társunkhoz mentem ki Párizsba meghívásra, de turistaútlevelemmel, tehát valamennyi kis hivatalos pénzem azért volt. 1966-ban már súlyosan fertőzve voltam művészfilm dolgokban, és azt is tudtam, hogy létezik a Cinémathèque. Hogy is hívják azt a nagy modernista épületet, aminek a pincéjében volt akkor? Szemben az Eiffel-toronnyal fönt. Mindegy, majd beleírjuk. [*Palais de Chaillot*] Odamentem, és viszonylag olcsón, azt hiszem, egy frankért lehetett nézni filmeket, és naponta hat filmet vetítettek. Többek közt japán filmeket francia felirattal vagy francia felirat nélkül. Annyira alapos voltam, hogy kis kartotékcédulákat írtam minden egyes filmről, amit megtekintettem. Ennek egy része most is megvan.

Ott láttam mondjuk Mizoguchit, akiről szó nem volt Magyarországon. Bő két hétig voltam Párizsban, napjaim túlnyomó részében egy vagy két vagy három filmet megnéztem a Cinémathèque-ben. Közönséges moziműsorban keveset néztem, viszont megtaláltam a Minotaurushoz címzett filmes könyvkereskedést a Quartier Latinben, ahol zavarba ejtő mennyiségű és minőségű filmes könyv volt a polcokon. Ott vettem meg zsebkönyvkiadásban két angol nyelvű könyvet, amit Nemeskürty ajánlott, Lewis Jacobsnak a *The Rise of the American Film* című könyvét és Arthur Knighttől a *The Liveliest Art*ot. A keménykötésű könyvek megfizethetetlenek voltak.

31.

– *Fel tudod-e idézni, mi volt az első filmes tárgyú cikked?* [Az Egyetemi Lapokon kívül.] *Gondolom, valamelyik lapnak a szerkesztőségével kellett tárgyalnod.*

– Több ilyen próbálkozásom is volt. Az *Élet és Tudomány* című lapban írtam egy soro-

zatot, amelyik a filmművészet formanyelvéről szólt. Már nem emlékszem, talán hat vagy nyolc folytatásban. [14 részben, 1966–1969 között.] Friss magyar (*Szegénylegények, Apa, Tízezer nap*), valamint nemzetközi (*Nyolc és fél, Vörös sivatag, Nagyítás*) művész-filmek, továbbá klasszikus példák (*Rettegett Iván*) kapcsán mutattam be a filmművészet eszköztárát.

– Ezek megvannak?

– Abszolút. Rengeteg fényképet sikerült hozzá szereznem.

32.

– *A hetvenes évek második felében volt az a „köménymag” a Balázs Béla Stúdióban, amit ugyebár csak te neveztl el így. Fel tudod idézni azt a taktikát és titkolózást az ötödik stúdió kapcsán?*

– A hetvenes évek közepén a Balázs Béla Stúdióban munkacsoportok alakultak. Ezek között az egyik a Közművelődési Munkacsoport [„KMCS”] nevet kapta. A KMCS-ben dokumentumfilm-rendezők és külső tagok, kritikusok, szociológusok (köztük jómagam) tömörültek.

A csoport két vezető egyénisége Dárday István [„Hugó”] és Vitézy László volt, és ide tartozott Szalai Györgyi, Mihályfy László és Wilt Pál, a *Nevelésügyi sorozat* című, akkoriban elkészült ötször másfél órás dokumentumfilmek csapata. Ők voltak a kemény mag. Ez a remek filmsorozat óriási autoritást adott nekik, plusz akkor ismertük meg például Dárday Hugó *Mihez tartás végett* és *Nyugodtan meghalni* című hihetetlenül szellemes és izgalmas főiskolai vizsgafilmjeit. A KMCS-nek fénykorában talán harminc tagja volt, legfontosabb tevékenységünk pedig a *Társadalmi forgalmazás* nevű akció, dokumentumfilmeket vetítettünk és vitattunk meg sokfelé az országban. Maga a „közművelődési” jelző a csoport nevében számomra egy politikai konformizmust jelentett, hiszen az MSZMP, a kommunista párt nem sokkal előtte hozott egy közművelődési párthatározatot, ez lett a párt fő vonala, a vízcsapból is közművelődés folyt.

Az a bizonyos botrány, amiről beszélünk, emlékezetem szerint 1977-ben tört ki. A KMCS-nek nem volt formális struktúrája, tehát nem volt olyan, hogy valaki a Közművelődési Csoport vezetője. De informálisan, ezt mindenki tudta, Dárday volt a vezető. Visszajutott hozzánk, hogy Dárday egy filmművész szövetségi gyűlésen előadott olyan dolgokat a Közművelődési Csoport egészére hivatkozva, amikről mi nem is hallottunk. Ekkor tizenvalahányan írtunk egy tiltakozást ellene. Nem emlékszem a teljes névsorra, de rajtam kívül aláírta Gulyás Gyula, Gulyás János, Fekete Ibolya, Szabó Balázs és mások. Volt, aki először aláírta, de egy nappal később visszavonta az aláírását. De a csoport jelentős és talán nem is értéktelen része aláírta a tiltakozást. Ebből akkor nagyon nagy botrány lett.

Végül az derült ki, hogy nagyon sok olyan lépés, filmpolitikai mozgás volt a KMCS életében, ami arról szólt, hogy meg kéne szerezni a filmgyártási hatalmat [egy „ötödik stúdiót”]. De mi, akik a csoport egyszerű tagjai voltunk, ezt nem érzékeltek. Mi úgy gondoltuk, hogy itt a rendkívül tehetséges rendezők rendkívül jó filmjeit visszük szét az országban, és egy különleges elmélet szerint eljuttatjuk mindig azokhoz, akik ezekben a filmekben érintve vannak vagy érdekeltek. Tehát azt, hogy itt egy filmszakmabeli hatalmi kérdésről is szó van, mi nem láttuk. A magam nevében mondom, de az a gyanúm, hogy a többiek sem látták. És jóval később derült ki. Mind a négy fennálló stúdió rettenetesen gyűlölte az ötödik stúdió ötletét, ugyanis ez azt jelentette, hogy az állami pénz, ami eddig négy részre oszlott, ezentúl öt részre oszlik, azaz minden már létező stúdiónak csökken a pénze.

– *De ilyenképpen érthető volt ez a taktika, hogy nem akarták közzétenni. Aztán így is megfojtották őket, te is tudod.*

– Mondanám a történetet tovább. Amikor ez a kis botrány volt, akkor a Közművelődési Munkacsoport kettészakadt, és még egy-két évig működöttünk így is, meg úgy is, tehát két külön csoportban. Amelyikben én voltam, az a csoport is csinált nagyon érdekes forgalmazási akciókat. Személy szerint én részt vettem a *Cséplő Gyuri* forgalmazásában, forgalmaztuk Ember Judit filmjeit, a *Tantörténetet* és a *Fagyöngyöket*, de a hetvenes évek végére elhalt mind a két csoport.

A nyolcvanas évek elején végül is, amikor Pozsgay Imrének felemelkedett a csillaga a magyar politikában, Dárdayék kaptak egy lehetőséget, és megalakulhatott a Társulás Stúdió, amelyik talán négy évig működött, de utána a filmszakma ellenállása miatt megszüntették. Azt kell mondjam, hogy a Társulás megalakulása kellemes csalódás volt. Szemben azzal a szinte szektás, bezárkózó, konspiráló és számomra ellenszenves működésmóddal, amivé elfajult a Közművelődési Munkacsoport, a Társulásban tényleg abszolút minőségi alapon szinte csak tehetséges emberek kaptak filmes lehetőséget. Szinte csak jó, vagy legalábbis figyelemre méltó filmek készültek, és a Társulásban lehetőséget kaptak azok az emberek is dolgozni, akik a Közművelődési Munkacsoport lázadói közé tartoztak, például Gulyás Gyula, de mások is.

– *Jó példa vagyok erre az örökös homokzsák-szerepre.*

– A Társulásban olyanok is kaptak lehetőséget, akik abszolút más irányban működtek, mint amit Hugóék preferáltak. Tehát Jeles András, Bódy Gábor, ők nem Dárday–Vitézy–Szalai-féle filmeket csináltak. Elhalványultak bennem a korábbi rossz érzések. Eltelt tíz-húsz-harminc év, és a sértődések és haragok lassan-lassan elsimultak, és ma már nagyon kellemes, barátságos viszonyban vagyok azokkal, akik ellen akkor többen is lázadoztunk.

33.

– *Idézd fel ausztriai víg napjaidat, hogy kerültél oda tanítani?*

– A nyolcvanas évek elején egy salzburgi egyetemi évfolyam, kommunikáció szakosok, Magyarországra jöttek tanulmányútra. Megtaláltak engem, én pedig az itteni ismeretségeim, kapcsolataim, egyetemi lehetőségek segítségével tejben-vajban fűrosztottam őket. A legjobb helyekre elvittem, a legjobb emberekkel összeismerttettem őket, tolmácsoltam nekik mindent. Ennek kapcsán merült fel, hogy menjek oda vendégdocensnek, és egy félévre meghívtak. Volt rá valami állami pénzük. Rengeteg pénzt fizettek magyar viszonyok szerint, hihetetlen mennyiségű pénzt, 21 ezer osztrák schilling volt a havi fizetésem 4 hónapon át.

– *Mennyi volt az átváltása?*

– Az átváltás nevetséges volt, mert hivatalosan talán 3 forintot fizettek volna érte. Ez még így számítva is a tízszerese volt az itthoni fizetésemnek. Sokat le kellett belőle adni devizában a magyar államnak, de ezt az ember nem bánta. Éppen azért liberalizálták a külföldi munkavállalás engedélyezését, mert ekkor, a nyolcvanas évek elején az állam minden egyes schillingre, márkára, dollárra rá volt szorulva.

Az volt a célom, amit sikerült is megvalósítani, hogy a végén átmegyek Münchenbe, és veszek egy videókordert 1500 nyugatnémet márkáért, és ez 1984 januárjában sikerült is. Az első VHS-felvételeim ezzel történtek.

Az érdekelte a tanszéket, hogy beszéljek a magyar médiahelyzetről, és beszéljek a magyar filmről. Ilyen tantárgyaim lettek. Három vagy négy évvel később, azt hiszem 1986–1987-ben még egyszer megkaptam ugyanezt a felkérést. Valaki hirtelen lemondta rövid idővel a kezdés előtt, és eszükbe jutott, hogy hopp, itt volt a Herr Doktor Szekfü. Úgy látszik, meg voltak velem elégedve.

Az ottani tanítás alatt jártam konferenciákra, és megismerkedtem egy német professzorral, Wolfgang Langenbucherrel, aki aztán később bécsi professzor lett, és 1986-ban felkért engem, hogy legyek Bécsben óraadó tanár. Az már egy sokkal kevésbé fizetett dolog volt, de magyar viszonylatban még mindig kíváncsú. 1986-tól 1990-ig, sőt 1991-ig tanítottam a bécsi egyetemen heti négyórás tantárgyakat.

– *Egy kicsit térjünk vissza Salzburgra. Ott a hallgatók milyen szakosak voltak?*

– Ez a Kommunikációs Intézet volt.

– *Az óráidon hány hallgató volt?*

– Olyan húsz-harminc körül.

– *Vizsgáztattál is?*

– Persze.

– *Milyenek voltak a képességeik, készségeik?*

– Nagyon-nagyon normálisak voltak, lazábbak, ugyanakkor szorgalmasabbak, precízebbek, mint a magyar diákok.

– *A végzés után hogyan és miként hasznosították a tanultakat?*

– Részben újságírók lettek, részben pedig vállalati piárosok.

34.

– *Említetted, hogy sok más tevékenységed mellett Ausztriában Ember Juditnak is segítettél.*

– Az történt, hogy akkor készült el vagy volt már majdnem kész...

– *...majdnem betiltva...*

– ... a *Pócspetri* film. Arról szólt, hogy 1948-ban az iskolák államosítása ellen tiltakoztak, összegyűltek a falu főterén, kijött két rendőr, egy puska elsült és eltalálta az egyik rendőrt, aki meghalt. Nagy per lett, egy ártatlan embert felakasztottak, de a falu papjának a köztársasági elnök, aki akkor még Tildy Zoltán volt, kegyelmet adott, ezért életfogytiglanra ítélték. 1956-ban kiszabadult, és Nyugatra menekült.

És ez a pap, Asztalos János Dél-Bajorországban telepedett le, közel Salzburghoz, autóval egy óranyira.

Judittal beszélgettünk erről és fölmerült, hogy hátha én titokban meg tudnám keresni Asztalos Jánost, és tudnék vele készíteni egy interjút. Természetesen videóra, mert a film nem jött számításba.

Judit megírta Asztalosnak, hogy *valaki* fog jönni az ő megbízásából, fogadja szeretettel. Valamikor november elején a barátaim szereztek egy autót, elkérték az egyetem U-matic videokameráját, ami a VHS-nél jobb minőségű, félprofi kamera volt, és az egyetem technikusa kezelte. Akkor a magyaroknak vízum kellett Nyugat-Németországba, és a vízumommal átmentünk autóval a kis faluba. Gyönyörű őszi idő volt, langyos, meleg délutáni napsütésben ültünk a kertben. Elindítottam a beszélgetést a tisztelendő úrral, és az osztrák fiú, az egyetem technikusa, aki nem tudott magyarul, kezelte a kamerát. Egy utasításom volt számára, hogy csak a papot mutassa, tehát engem ne. Kérdéseket se tettem fel. Egyrészt azért, mert [*Ember*] Judit abszolút hagyta beszélni az embereket. Másrészt, mert úgy akartam a felvételt hazavinni, hogy ne lehessen kideríteni, hogy én vagyok a riporter. Ha ez kiderül, abban a pillanatban ugrik az útlevélem és a külföldi munkavállalásom.

– *Jutka felhasználta ezt a felvételt?*

– Jutka megkapta, de addigra a film gyakorlatilag elkészült, úgyhogy nem építette be a filmbe.

– *Esetleg megvan még neked, hogy megnézhessem valamikor?*

– Bármikor...

35.

– *Salzburgi Magyar Filmhét. Felkértek, hogy szervezz egy ilyet?*

– Nem, magamnak jutott eszembe. Salzburgban voltak piaci alapon működő mozik, de volt egy közösségi mozi is, amit a város finanszírozott. *Das Kino*, tehát *A Mozi* volt a neve. A Salzach folyó partján volt, sőt a mai napig ott van.

A 35 milliméteres kópiákat a Hungarofilm kiszállította. Ha jól emlékszem, hét játékfilm és öt dokumentumfilm vetítettünk. Néhányon volt angol felirat, német felirat talán egyen se volt, és amin semmi felirat nem volt, ahhoz elkértem a film dialóglistáját, és Szekfű András németül mikrofonba mondta a film szövegét, például Gulyásék egyik filmje [*a Ne sápadj!*] is ott járt.

– *Ne má'!*

– Bizony. Később még egy ilyet szerveztem.

– *Volt rá reakció?*

– Tele volt a mozi. Kritikára nem emlékszem, de benne voltunk a helyi újságban, mert ez egy nevezetesség volt.

– *Beszélgetés követte a filmet?*

– Persze, igen. Abszolút. Két-három rendező is kiutazott a filmjével. Így nézett ki a *Das Kino* havi plakátja, és itt van benne alul a Magyar Filmhét, az Ungarische Filmwoche.

– *Olvasd föl, légy szíves, fáradj csak, citáld ki.*

– Tehát itt volt *A kutya éji dala*, a *Visszaesők*, Kézdi-Kovács Zsolt filmje. Aztán a *Ne sápadj!*, valami Gulyás testvéreknek a filmje. *Apám néhány boldog éve*, *Cséplő Gyuri*, *Bizalom*, *Tantörténet*, *Szerencsés Dániel*. Továbbá az *Együttélés*, ez Gyarmathy Livia filmje a sváb magyarokról, és a *Megáll az idő*. Ez volt 1984-ben a Magyar Filmhét műsora. Egy példányt engedd meg, hogy átadjak neked. Már megérte idejönni, igaz?

– *Ühüm.*

36.

– *Foglalkoztál dokumentumfilmekkel, ahogy mondtad, és szeretted is a dokumentumfilmeket, ami egyébként köztudott, de mégis mi volt az elképzelésed az egésznek a szellemiségéről?*

– Töletek, dokfilmesektől tanultam, ez az alapvető. Átütő nagy élményt jelentettek a hosszú beállításos dokumentumfilmek. Akár 5-6 perces vagy hosszabb jelenetet is megszakítás nélkül fel lehetett venni. A néző a részletekre is oda tudott figyelni, a környezetet, a mellékszereplő arcjátékát, a főszereplő gesztusait, tehát egy csomó fontos dolgot tudott követni. Az is világossá vált számomra, hogy a dokumentumfilmben a hosszú beállítás az, ahol a szereplők egy kicsit elfelejtik a kamera jelenlétét. Ezáltal megközelíthető az az ideális elképzelés, hogy a kamera, mint a légy a falon, ott van, de nem befolyásol semmit.

– *Megszokják a szereplők.*

– Ember Juditnak a *Tantörténete* például ebből a szempontból is nagyon nagy élmény volt. Gazdag Gyula dokumentumfilmjei nagyon nagy élmények voltak. *A határozat*, Ember Judit és Gazdag Gyula filmje nagyon nagy élmény volt. A Gulyás fivéreknek a *Vannak változások* filmje Penészlekről. Dárdayéknak (öten készítették: Dárday, Szalai, Vitézy, Mihályfy és Wilt) a *Nevelésügyi sorozata* nagyon nagy élmény volt, ott is fantasztikusak voltak a hosszú beállítások. És hát sajnálom, hogy ki kell mondanom, de a *Ne sápadj!* című film, a ti filmetek az ennek a csúcsa számomra. Ezt meg is írtam.

- *Miért sajnálod?*
- Azért, mert nem akartam hízelegni.
- *Jó, kívágjuk.*
- Kívágjuk.
- *Ki vele, ki vele, ollót neki!*

37.

– A hetvenes években kezdtem készülni, hogy valamelyik [média] kutatásomból írjak egy kandidátusi disszertációt, ami akkor azzal járt, hogy orosz nyelvből vizsgát kellett tenni és ideológiai vizsgát is kellett tenni. Utóbbtól meg lehetett szabadulni, ha az embernek volt marxista-leninista esti egyetemi végzettsége, amit már akkor is Foxi-Maxinak becéztünk. Ennek egy rendkívüli előnye volt, hogy nem is tudom, talán fél-évenként huszonegy napot?

– *Huszonnyolc!*

– Huszonnyolc napot, tehát hihetetlen mennyiségű, fizetett tanulmányi szabadságot lehetett kapni, aminek a töredékére volt szükség ahhoz, hogy az ember levizsgázzon. Úgyhogy több féléven át jártam oda, elvégeztem az esztétikai szakosítót. Vitányi Iván előadásaira emlékszem, másra nem. Végül lusta voltam, és nem csináltam meg a kandidátusit.

Később a kommunikációs tudásomból írtam egy PhD-dolgozatot: *Az esélyegyenlőség a magyar elektronikus kommunikációban a távirótól a Web 2-ig*. Ambícióm volt, hogy csináljak egy ugyanilyen doktori végzettséget filmből is. A Színház- és Filmművészeti Egyetemen is van doktori iskola, ott úgynevezett DLA-fokozatot lehet kapni. Ezt művészek kapják, de művészetelméleti teljesítményre is adják. Oda írtam egy disszertációt a 20. századi magyar dokumentumfilmről és a klasszikus dokumentumfilm elméletekről. Egyrészt a kedves magyar dokumentumfilmjeimmel tudtam foglalkozni, másrészt pedig végig kellett gondolnom, hogy egyáltalán mi az a dokumentumfilm?

38.

– *És mi a dokumentumfilm?*

– Szerintem a dokumentumfilmnek van egy alapszerződése. A filmkészítő azt vállalja, hogy igyekszik a valóságot rögzíteni, és igyekszik a filmi beavatkozást ennek a szolgáltatásba állítani. Nem a valóságot hajlítjuk úgy, hogy az én művészi eszközeim minél hatékonyabban működjenek. Tehát ez a negatív oldala. A pozitív oldala a valóságközeliség. A nézővel „kötött” alapszerződés lényege, hogy a néző úgy ül be, hogy elfogadja, ez a valóság vagy annak a megközelítő mása. Így jön létre a valóság dokumentarista megközelítése a filmalkotásban, majd a filmalkotás dokumentarista megközelítése a néző tudatában. Jó esetben ez a kettő egymást erősíti. Valahogy így látom.

– *Annak idején vitatkoztunk arról, hogy Kovács András, avagy Gazdag Gyula az új magyar dokumentumfilmnek a szülőatyja. Te azt mondtad, hogy mindenképpen Kovács.*

– Szociológiai megközelítésben nézzük vagy filmesztétikai megközelítésben? Filmesztétikai megközelítésben Gazdag filmjei dokumentumfilmes műalkotásként értékesebbek.

Azért ragaszkodom ahhoz, hogy Kovács András filmjének, a *Nehéz emberek*nek van egyfajta elsőbbsége a 1945 utáni magyar dokumentumfilmben, mert a *cinéma vérité*től tanult dokumentumfilmes alázat a *Nehéz emberekkel* tört be a magyar filmgyártásba. Azelőtt a magyar dokumentumfilmes úgy érezte, hogy ő az ura a valóságnak. Forgatókönyvet kellett írni előre és azt kellett megvalósítani dokumentumfilm gyanánt a Híradó- és Dokumentumfilmgyárban! De a *Nehéz emberek* nem ott készült.

Abszolút elismerem Gazdag Gyula, Ember Judit, Schiffer Pál filmjeinek, hogy a titeket [*Vannak változások*] ne is említsem, az úttörő érdemeit. De a *Nehéz emberekben* is vannak fantasztikus pillanatok. Emlékezz vissza, hogy ott ül az egyik feltaláló,⁵ aki millió kudarcot élt meg és beleütközött a pártállami bürokráciába. És valami olyasmit kérdez tőle Kovács András, hogy mivel foglalkozik szabadidejében? „Tudok orgonálni, válaszolja a feltaláló. Néha fölmegegyek [*a templomba*] este, sötétben, és aztán belemuzsikálok a nagy magyar éjszakába.” És mutatja is. Érted? Ez Gazdag Gyula-i pillanat, de Kovács András filmjében, 1964-ben.

– *Annak az előjele, igen.*

39.

– *Beszéljünk még az Egyetemi Színpadi tevékenységről, konkrétan, tárgyilagosan.*

– Szó sem lehet tárgyilagosságról. Imádtam, nosztalgiam van. Ez az életem meghatározó élménye. Vegyészhallgatóként próbálkoztam kiegészítő dolgokkal, hogy még ha vegyész leszek is, azért csináljak mást is. Például elvégeztem egy hároméves amatőr színházi rendező tanfolyamot a Népművelési Intézetben. Végül sosem lettem amatőr színházi rendező, de van egy ilyen papírom.

Az Egyetemi Színpadra úgy kerültem, hogy az egyetem Universitas Együtteséhez jelentkeztem afféle kisegítő embernek, ügyelőnek, lóti-futinak. Egy év után onnan csábultam át a filmhez. A „film” akkor az ELTE Amatőrfilm Klub volt, plusz Nemeskürty István Filmesztétikai Speciálkollégiuma. Hamarosan einstandoltuk barátaimmal az Egyetemi Színpad moziját. A környékbeli nyugdíjasok jártak oda, mert viszonylag olcsó volt minden hely. Mi pedig ezt szépen eltérítettük a művészmozi felé. (Ez a fogalom akkor ismeretlen volt.) Egy éven belül én lettem a filmműsorok szerkesztője az Egyetemi Színpadon. Elkezdtek kihozni a Filmarchívumból a magyar filmtörténet [*elhanyagolt*] klasszikusait, a világ filmtörténetének klasszikusait, sok korláttal és sok hiányossággal. Másfelől premier előtti magyar művészfilmeket hoztunk be, kihasználva azt a sznobizmust és kíváncsiságot, hogy bemutató előtt lehet látni valamit. Ennek az is a vonzereje volt, hogy „hátha később betiltják a filmet, és akkor mégis meg tudtam nézni”. Elindítottunk két filmklubot. Az egyiket Jean Vigóról neveztük el, ezt Förgeteg Balázs barátom vezette, a másikat Eisensteinről, azt pedig én vezettem. Volt egy Filmtudományi Diákkör is. Máshol, vidéken és Budapesten is vezettem filmklubokat.

1968-ban Eisenstein-évforduló volt. Ő 1898-tól 1948-ig élt, tehát születésének a 70. és halálának a 20. évfordulója volt. Nagyon rövid élete volt. Ebből az alkalomból csináltunk egy egész estés, háromórás élő színházi műsort Eisenstein életéről.⁶ A filmjeiből részletek jöttek, a róla szóló irodalomból felolvastunk, sőt, azt is meg mertük csinálni, hogy Eisenstein radikális színházi avantgárd kísérletét rekonstruáltuk. Érdi Sándor volt a rendezője, aki később a *Szűdió 80-at* szerkesztette a televízióban. A leírások alapján a színpadon megcsináltuk azokat az akrobatikus mutatványokat és tréfákat, amikkel Eisenstein fellazította a korabeli színjátszás formáit.

– *Nem lett ebből semmi rögzítve?*

– Sajnos semmi. Nekem megvan az előadás részletes forgatókönyve, és Nemeskürty István írt róla egy hasábnyt a *Film Színház Muzsikában*.⁷ Nagy kár, de akkor még nem volt videó.

40.

– *Mik voltak a kedvenc filmjeid?*

– Nézd meg az évszámokat! Lumière bemutatója 1895 decemberében volt. Tehát amikor én 1965-ben már nyakig benne voltam a film iránti szerelemben, akkor össze-

sen hetven éve létezett a mozifilm. Másfél órás játékfilmeket pedig ötven éve gyártottak. Most hatvan évvel később vagyunk. Aki ma filmmel foglalkozik, annak sokkal-sokkal-sokkal tágabb kínálattal kell dolgoznia, és százharminc éves múlttal. Ma elképzelhetetlen, hogy valaki tudományos szinten univerzalista legyen a filmmel kapcsolatban. 1965-ben ezt az illúziót még fenn lehetett tartani. Azt hittük, hogy mi filmműveltek vagyunk.

Nemzedéki szinten a hatvanas évek elején két nagy filmélményünk volt. Ezt talán mások nevében is mondhatom. Az egyik a lengyel film, a másik az új francia film, az újhullám. Mind a kettő a Filmmúzeum filmhétbeli rendezvényeihez kötődik.⁸ Előbb volt egy lengyel filmhét, amelyre összeszedtek néhány csodálatos lengyel filmet, amiket már moziban is bemutattak, például a *Hamu és gyémántot*. (Ha nem láttam harmincszor, hát egyszer sem.) De melléje raktak olyan lengyel filmeket, amik moziba nem kerültek el, és így együtt átütő élmény volt. A másik pedig a francia filmhét, ahol azt hiszem, nem is nagyon volt olyan film, amit moziban bemutattak volna, talán a *400 csapás*, de ahol egyszerre jött Godard és Truffaut és Rohmer. – *Chabrol...*

– ...és nem tudom még, kicsoda, tehát ez a két filmhét volt számunkra meghatározó. Egy kicsit rányomták a bélyegüket arra is, hogy a magyar filmre hogyan figyeljünk. Szabó Istvánnál az *Almodozások* korában idézet formájában szerepel Truffaut és Wajda, az amerikaiakból Hitchcock. Ez volt a kiindulási pont, ezt aztán némileg átrendezte Jancsó, aki nem volt se lengyeles, se újhullámos, mert valami egészen eredetit hozott ebbe a filmes körképbe. Nem volt besorolható.

– *Önálló stílust teremtett.*

– Hihetetlen mennyiségű filmet néztünk. Semmi problémát nem jelentett 3-4-5 filmet megnézni egy nap, és ezekre emlékezni a továbbiakban, a róluk szóló beszélgetésekben. Szerelmesek voltunk a filmbe, és mindenki megcsalta a filmet, aki nem élethivatásának választotta. Vagy mint én, aki máshol kerestem a kenyeremet, és két kalapot hordtam a fejemen: az egyik volt a filmes kalap, a másik volt a médiaszociológusi kalap.

– *A későbbiek során soha nem törekedtem arra, hogy ennek a hol Filmtudományi Intézetnek, hol Magyar Filmarchívumnak nevezett intézménynek a szervezetébe valahogy integrálódj?*

– A késő öregség hozta ezt meg nekem, ugyanis 2018-ban, amikor éppen megjelent az *Így filmeztünk* című filmtörténeti interjúsorozatomnak az első kötete, beszélgettünk Ráduly Györggyel, a Filmarchívum igazgatójával, aki felajánlott nekem egy nyugdíj melletti félállást a Filmarchívumban. Magyar filmesek, főleg filmrendezők, de akár filmes állami hivatalnokok papírhagyatékával tudtam foglalkozni négy éven át. Remek dolog volt, nagyon élveztem, hálás is vagyok érte.

41.

– *Térjünk rá most a filmtanításaidra.*

– Soha nem tanítottam sem filmkészítő főiskolán, sem egyetemi filmes tanszéken. Harmincegynéhány éves koromban, amikor már megjelent az első Jancsó-könyvem, de médiaszociológusként dolgoztam, akkor tudtam a filmet először tanítani, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Népművelési Tanszéken, ahol én is végeztem. Ezután Ausztriában taníthattam, mert Salzburgban és Bécsben is kaptam filmes órákat. Tanárként bárhol dolgoztam, akár állásban, akár szerződéssel, mindig igyekeztem filmet is tanítani, így a Pécsi Tudományegyetemen vagy később a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

Amikor 2007-ben a Zsigmond Király Főiskolán kerültem állásba, akkor a Kommunikációs Intézetben lett egy Filmtudományi Tanszék, amit kinevezett főiskolai tanárként én vezettem. Ez kissé fenn az ernyő, nincsen kas volt, mert összesen

ketten voltunk állásban a Filmtudományi Tanszéken. Először Stóhr Lóránt, aztán Mátyás Győző volt mellettem. Óraadónak viszont fel tudtuk kérni az ELTE filmes oktatóinak nagy részét. És ilyen módon hozzánk jöttek azok a hallgatók, akiket egy-két pont híján nem vettek fel az ELTE-re, de ettől még kiválóak voltak. Őket tanítani élvezetes volt. Akik itt szereztek BA-t, utána többen tovább is mentek a Színház- és Filmművészeti Egyetemre.

42.

– *A Bevezetés a filmművészetbe* című kedvenc előadásomban a teljes szabad bölcsész évfolyam előtt beszéltem. Körülbelül nyolcvanan voltak a szabad bölcsészeten, és ebből húszan-harmincan választották a másfél éves filmes specializációt. Ez az előadás egyfajta kedvesináló volt. Végig tudtam rohanni a film különböző műfajain, a film-történet különböző korszakain, klasszikusain, és mindenhol kimazsoláztam nekik a legfantasztikusabb dolgokat. David Wark Griffith 1912-es, tizenvalahány perces *A falusi orvos* című remekművétől egészen a kortárs filmesekig.

Más emlékek kevésbé élvezetesek, mert belekerültem abba a korszakba, amikor a hallgatókat már nem lehetett rávenni, hogy a tananyaghoz egy másfél órás filmet végignézzenek, sem arra, hogy egy könyvet elolvassanak. Vagy hogy egy könyvet egyáltalán a kezükbe vegyenek. Végigcsalták, egy másfél órás filmet végignéztek 15 perc alatt felgyorsítva. Szégyenszemre tesztekkel kellett kitalálni, hogy kiszűrjük azokat, akik azt a nagyon kevés kötelező filmet sem nézték meg. Betört a közösségi média, jöttek az okostelefonok, az internet akkor terjedt el igazán. Nagyon remélem, hogy napjainkban ez a helyzet konszolidálódik. A klasszikus zenét és a színházat is százszor elsiratták már, mégsem haltak ki.

43.

– *Azt írod, hogy Bódy Gábor 1977. október 3-án besúgó jelentést adott rólad a belügyeseknek. Tudtad, hogy kik jelentettek rólad Bódyn kívül?*

– Bódyt sem tudtam. A rendszerváltozásig azt tudtuk, hogy van a Belügyminisztérium, és minket megfigyel. De sem azt nem tudtuk, hogy ezt III/3-asnak hívják, sem azt nem tudtuk, mik a módszereik. Amikor a rendszerváltozás után az ember kikérhet-e az iratait, akkor én többször kikértem, és végül is eljutottunk odáig, hogy 160 oldalt kaptam meg.

Mint érintettnek, tehát aki célszemély volt, nekem kiadták a besúgók nevét, sőt a besúgónak a szervezési hatos kartonjából is küldtek egy másolatot. Tehát ilyen módon megkaptam Bódy Gábor 6-os kartonjának a másolatát is. Maga a jelentés az Bódy, abszolút Bódy. A teljes gondolatmenet, a megfogalmazások, az éles szemű megfigyelések, ahogy az embereknek a gyenge pontjaira rá tud látni, és azt könyörtelenül megmondja.⁹

Hogy mi volt a többi jelentés a 160 oldalból? Azok jelentéktelenek voltak. Például Nyíregyházán a főiskola filmklubjában tartottam egy előadást, és egy főiskolai hallgató, aki be volt szervezve besúgónak, kötelességének érezte, hogy Szekfü Andrásnak a filmklub vitájában elhangzott kijelentéseiről valamit jelentsen. A neveket sem ismertem, tehát hogy kicsodák, akik rólam jelentettek. Egy vagy két kivétel van.

– *Volt olyan, ami a pályádon kvázi veszélyes is lehetett volna?*

– Ezt nem lehet utólag tudni. Meg volt néhány jelentés, ami a 1987 és 1990 közötti környezetvédő és zöldpártos tevékenységemre vonatkozott.

44.

– *Jártál Petrigalla [Pál] hanglemezes zeneszalonjában. Kaptál ott valami indítást a film felé?*

– Ő egy egészen furcsa jelenség volt, a Vécsey utca valahány számában [*Vécsey u. 3.*], a harmadik emeleten lakott, egy egyszoba-alkóvos kis lakásban. Mindennap tartott zenehallgatást, ahova bárki bemehetett, és illett letenni egy bizonyos helyre öt forintot. Az akkor nem nagy pénz volt, de pénz volt.

– *Annyi, mint egy mozijegy.*

– Vagy két mozijegy, a hatvanas évek közepén. A hét napjai meg voltak különböztetve, volt Beethoven-nap, volt Bach-nap, volt Wagner-nap a héten, s a szombat és a vasárnap pedig teljesen változó volt.

Anyai nagyanyám és a húga jártak oda. Már nem tudom, hogy én vittem-e oda az anyai nagyanyámat zenét hallgatni, vagy pedig fordítva, ők vittek oda engem. Szombatonként kialakult egy állandó társaság, és ennek a szombati állandó társaságnak volt két, számomra feltűnő oszlopos tagja. Akkor nagy barátok voltak, Ungváry Rudolf és Strelisky János. Rudi műegyetemre járt, nyilván kényszerűségből, mert máshova nem vették volna fel '56-os múltja miatt, Strelisky pedig vegyész volt. Mind a ketten szellemi hangadók voltak ebben a körben, Rudi is felolvasott, Strelisky pedig nagyon szépen mondott verset. Streliskytól hallottam életemben először, és talán felolvasva máig utoljára Weöres Sándornak a *Le Journal* című versét, amit én a magyar irodalom egyik nagy versének tartok, tehát kvázi akkora, mint az *Egy mondat a zsarnokságról*, csak modernebb fekvésben. Arra is emlékszem, hogy Pilinszkynek volt szerzői estje. Van egy *Van Gogh* című verse, aminek az a vége: „világ báránya, lupus in fabula, a jelen idő vitrinében égek”. És Pilinszky ezt úgy mondta, hogy „a jelen idő vitrinében égek”. A magyar nyelvben ezt úgy is lehetne mondani, hogy *a jelen idő vitrinében égek*. Ugye? Ő pedig az *égek*-re tette a hangsúlyt, itt van a fülemben.

Ez egy hihetetlen színvonalú, fiatal értelmiségi társaság volt, éveken át jártam oda. Nagy zenei élményeket tartok számon onnan: a teljes Máté-passió, Karl Richterrel, az első teljes Porgy and Bess-felvétel, Sztravinszkij, Schönberg, Berg, Webern. Az utóbbi kettővel nem tudtam megbarátkozni.

Petrigalláról még annyit, hogy nagyon-nagyon furcsa jelenség volt. Ketten is írtak róla figyelemre méltó portrért, az egyik Ungváry Rudi, aki Peéri-Kolla néven két novellát is írt róla, a másik pedig Kecskeméti Kálmán, aki a *Mozgó Világ*ban publikált róla egy hosszabb tanulmányt.

– *De én olvastam olyasmiket is, minden bizonyíték és konkrétum nélkül, hogy félték is tőle, hogy jelent.*

– Ez így volt. A pasi nem volt rokonszenves látvány.

– *Volt benne valami démonikus.*

– Így van, inkább alacsony, mint magas, kopaszodó, és egy kicsit túl szívélyes, hát majdnem nyálas modor, de tele volt öniróniával is. Állítólag Munkácsról került át Magyarországra, és állandóan ott lebegett körülötte, hogy esetleg besúgó. Nem került elő semmi róla. Tehát máig semmilyen nyoma nincs annak, hogy besúgó lett volna. Nem tudtuk, a rendszer hogyan tűri ezt, mert akkoriban így összejönni...

Anélkül, hogy különösebb filmes emlékeim lennének Petrigalla társaságával kapcsolatban, de az, hogy én ki vagyok vagy ki lettem, abban nagyon nagy szerepük volt.

45.

– *Térjünk át inkább a további könyveidre. Az első Jancsó-könyv megvan rendesen okadatulva, beszéljünk a Höllering-könyvről!*

– A kettő között azért hadd említsem meg, hogy a Jancsó-könyv után néhány évvel, 1984-ben a munkahelyem közvetítésével elkerültem a Kossuth Kiadóhoz, ahol kértek tőlem egy könyvet a tömegkommunikáció legfrissebb jelenségeiről. Ez egy kis brosúra, átmenet a füzet és a tényleges könyv között. A Kossuth Kiadó a párt kiadója volt. Tehát beleírtam enyhén lázító dolgokat, adott esetben sajtószabadságról, pluralizmusról. Ilyen furcsa technikai álcákban, hogy műholdas televíziózás, kábeltelevízió, a számítógép kommunikációs felhasználása. Ezeket igyekeztem zugáruként belerakni ebbe a pártkiadónál megjelenő kis füzetecskébe.

A másik ilyen vékony könyvet, ami 1987 végén jelent meg, fiatalon elhunyt osztrák környezetvédő barátommal, Michael Köcherrel közösen csináltuk. Ebben a *Nagymaros* című kétnyelvű könyvben magyar és osztrák környezetvédők írtak a bős–nagymarosi projektet kritizálva. Természetesen Vargha János prominens helyen szerepel, de emlíkszem még Vásárhelyi Juditra.¹⁰

Az osztrák diákkamara adta ki Bécsben, és mondom, kétnyelvű volt, tehát a német szövegeket én fordítottam magyarra, a magyarokat én fordítottam nyers németre, majd Michael csiszolta, hogy igazán jó németül legyenek. A köteteket Magyarországra utazó környezetvédő osztrákok csempészték be. De annyira lassan ment a dolog, hogy mire elkészült és mire el tudtuk juttatni Magyarországra, addigra már a rendszerváltozás erősen előrehaladt, tehát egy kicsit elszívta a levegőt a könyv elől.

– *Neked volt valami megérzésed arról, hogy jön a rendszerváltozás?*

– Nem. Egyetlen egy olyan magyar szamizdatról tudok, ahol valaki ezt 1986–1987-ben megkockáztatta, de most nem jut eszembe a neve [*Krasznai Zoltán*], egy nagyon különlegesen gondolkodó ellenzéki pasi, aki nem volt az első vonalban. Ő írt erről. Nem tudta senki.

– *Szerintem sem. Én úgy voltam a politikai rezsimmel, mint az időjárással. El kell viselni, kész.*

– Igen. Még egy fontos dolog van ezzel a *Nagymaros*-könyvvel: nem mertem kiírni rá a nevemet. Tehát csak Köcher barátomnak a neve van benne. Akkor Ausztriában tanítottam, és nagyon féltem, hogy elveszik az útlevelemet, vagy megszüntetik ezt a munkavállalási lehetőségemet. 1987-ben még nem volt világűtlevel, külön kellett engedélyeztetni a kiutazást, beutazást, szóval bonyolult volt. Úgyhogy gyáva voltam, így a nevem nincs rajta, sajnós. Viszont 1988-tól 1990-ig a bős–nagymarosi erőmű elleni tiltakozás töltötte be az életemet, választmányi tag voltam a Duna Körben. Erről és a Magyarországi Zöld Pártról talán majd máskor.

46.

– *Jöjjön tehát a Höllering-könyv...*

– Georg Michael Höllering életével a 2010-es években kezdtem komolyabban foglalkozni. Tudtam róla, hogy a *Hortobágy* fantasztikus film, fantasztikus vállalkozás volt 1935–1936-ban Magyarországon. Vetítettük [*a '60-as években*] az Egyetemi Színpadon, a Filmarchívumban volt egy példány, és ki lehetett kérni. 1968-ban, amikor Jancsó Miklóssal interjúztam, anélkül, hogy kérdeztem volna, Jancsó megemlítette, hogy a *Hortobágy* milyen fontos filmje volt. Azt sugallta neki, hogy a magyar tájról, a magyar parasztságról másképpen is lehet filmet csinálni, mint ahogy [*1945 előtt*] szoktak. Sokkal később jöttem rá, hogy Jancsónak a Móricz Zsigmondról készült portréfilmje végén van két vagy három snitt, ahol pásztorok ülnek egy pásztorútnál és lobog a tűz, éjszakai felvétel. Nos, ez Höllering filmjéből van átvéve.

Amikor a '80-as években Ausztriában tanítottam, az Osztrák Filmarchívum segítségével levetítettem a diákjaimnak a *Hortobágy*-filmet, mert nekik volt belőle egy angol feliratos kópiájuk. Tehát ezt vetítettem, amikor magyar filmtörténetet vagy dokumentumfilmet tanítottam az osztrák diákoknak.

– *De várjál! Valamit hadd mondjak én is a Höllering-filmről. Bennem kettős mérce van.*

– *Baromira zavart ezeknek a jó figuráknak a deklamációja. Maga a borzalom volt, ahogy előadták. Látszott, hogy igyekeztek, látszott, hogy nyolcszor-tízszer fölvtették, de hát a színészi alakítások csak akkor voltak jók, amikor a saját tevékenységüket csinálták.*

– *De hát erre alapult az egész film.*

– *És azt is merném mondani, hogy az igazi értékeit is ezek a kvázi dokumentatív szituációk jelentik.*

– Nem tudom, hogy tudod-e, hogy a *Hortobágy* teljes egészében utószinkronnal készült.

– *Hát persze.*

– Nagyon-nagyon szegények voltak a filmesek, lámpájuk se volt.

– *De miért nem színészekkel utószinkronizálták?*

– Szerintem azért nem, mert teljesen idegen volt tőlük ez az ötlet.

– *Azt hitték, hogy hiteles, mert Höllering nem tudott magyarul, nem érezte ezt a...*

– Ő nyilván nem érezte, a [magyar] munkatársai nyilván érezték. De annyira szenzáció volt, hogy egyszerű pásztorok, gulyások, kondások játszanak...

47.

– Talán interjúzhattam volna Hölleringgel, de ezt elmulasztottam. Szerintem a könyv végén már sokkal többet tudtam Hölleringről, mint amennyit egy interjúban megtudtam volna tőle. Sikerült viszont felvennem a kapcsolatot a fiával, Andrew Hoelleringgel, ő eljött Magyarországra, elvittem a Hortobágyra, összehozott Angliában az akkor még élő rokonsággal, apja kollégáival, ismerősökkel, filmkritikusokkal. Több alkalommal utaztam ki komoly tanulmányútra, és ugyancsak több alkalommal mentem Ausztriába tanulmányútra, ahol Höllering életének az első egyharmadát élte vagy többet, és ugyancsak kimentem Berlinbe, ahol szintén élt vagy tíz évet, amíg Hitler elől menekülnie kellett zsidó származású felesége miatt, de ő maga is baloldali beállítottságú ember volt. Úgyhogy ehhez a könyvhöz az kellett, hogy hármас tájékozottságú ember legyek, tehát a magyaron kívül a német és az angol közegben is tudjak kutatni. Kaptam hozzá támogatást a Marion Dönhoff Stiftungtól és a Nemzeti Kulturális Alaptól is. Így jelent meg a könyv 2014 végén a Gondolat Kiadónál. Később megpályáztam még egy angol utat, és megírtam az angliai életét is, ami kéziratban van, de kitettem az internetre. Tehát tulajdonképpen örülnék, ha összejönne egy második kiadása a kötetnek, ahova be tudnám tenni ezt a részletesebb angol részt is.

– *Milyen terjedelmű a második rész?*

– 120 oldal körülbelül.

– *Ez elég jelentős...*

– Fönt van az interneten, *A magyar film londoni barátja* címen.

48.

– *Most a további könyveidről, ha szabad...*

– A leltár szintjén meg kell említeni két könyvemet. A kandidátusi fokozatról lustaság miatt lemaradtam, meg orosz nyelvvizsgát is kellett volna tenni. Amikor azután enyhén túlkorosan, hatvanhat éves koromban megcsináltam a PhD-met kommunikációtörténetből, a disszertációm megjelent egy könyvsorozatban, Angelusz Róbert előszavával. Nem

sokkal később pedig sikerült megjelentetnem a Tömegkommunikációs Kutatóközpont idején [azaz 1990 előtt] írott tanulmányaimnak egy eléggé teljes válogatását, aminek azt a címet adtam, hogy *A cápa utolsó tangója*. Rajk László készítette hozzá a borítót. Alcíme: „Médiaszociológiai tanulmányok a félkemény diktatúrában.” A kötet címében két akkori filmcím kapcsolódott össze, *A cápa* (*Jaws*) és *Az utolsó tangó Párizsban*. Mindkettő tiltott gyümölcs volt a kommunista Magyarországon, csak sok év késéssel mutatták be őket.

Amikor készült a könyv, belém villant, hogy az a két évtized, amit a TK-ban töltöttem, a kommunista rendszernek az *utolsó tangója* volt. A kommunista rendszer, a *cápa*, itt még tangózott, egy kicsit megtáncoltatott minket, de ez lett az utolsó tangója.

– *Elérkeztünk az Így filmeztünk könyvekhez...*

– Nagyon jó érzés, hogy ez az öt kötet most már befejezés előtt álló sorozat. A szerződésünk három évre rögzíti a kiadó jogait. Három év után a könyv jogai visszaszállnak rám. Úgyhogy amikor lejár a három év, mindegyik kötetet kiteszem az internetre teljes egészében. Három kötet már kinn is van. Az összes többi kötetem is kint van az interneten¹, szabad hozzáféréssel bárkinek, és úgy látom, hogy hozzá is férnek.

49.

– *Mik a terveid?*

– Nyolcvankét évesen az ember legyen óvatos a tervekkel. Ugye a régiek úgy kezdték, hogy ha a Jóisten még élte, akkor még ezt és ezt szeretném csinálni.

Régóta foglalkozom Balázs Bélával és Hevesy Ivánnal. Ők a magyar filmesztétika korai korszakának klasszikusai, az 1920-as években. Van egy nagy igazságtalanság abban, hogy Balázs Bélát, aki németül írta meg a két alapvető könyvét, *A látható embert* és *A film szellemét*, egész Európában ismerték a szakemberek. Hevesy Iván viszont magyarul írta műveit, és most is alig ismert. Idegen nyelven legjobb tudomásom szerint az első részpublikáció Hevesy filmes főművéből az én szervezésemben jelent meg a *Cinema Journal* című texasi filmelméleti folyóiratban, négy-öt évvel ezelőtt.

– *Mit reagáltak rá?*

– Te, ezek mind olyan dolgok, hogy az ember bedobja a palackot a tengerbe, aztán vagy kihalássza valaki, vagy nem. De ugye az internet korszakában vagyunk. Ha ez egyszer ott megjelent, és egy bizonyos idő után ezt is kitettem az internetre, akkor rákereséssel, angol nyelven hozzáférhető.

Elkezdett érdekelni az is, hogy mi lett Balázs Bélával akkor, amikor a szovjetunióbeli emigrációból 1945 nyarán hazatért Magyarországra. 1949 májusában meghalt, tehát ez kevesebb, mint négy év, nagyon jól dokumentálható, hogy mi volt. Két tanulmányt már publikáltam ebben az ügyben.

50.

– Hús-harminc évvel ezelőtt volt olyan élményem, hogy belenézek a tükörbe, jé, hát az apám néz velem szembe. Most viszont többször éreztem, hogy a [Karafiáth] nagyapám néz rám a tükörből. Pedig nagyszülőből is van négy az embernek. Sebeny Antal, az orvos nagyapám, aki öt évvel a születésem előtt meghalt, az ő génjeit is hordozom, az ő tehetségét, vagy tehetetlenségét vagy szenvedélyét is viselem. Mégis kevésbé foglalkoztat, mint a politikus nagyapám. Ez igazságtalan. De Karafiáth nagyapámból konkrétan érzékelek dolgokat. Ami az én saját életemet, jellememet, habitusomat befolyásolta.

– *A vezérúnoka.*

– Azt kéne megfejtennem, hogyan lett ő jogászból politikus? És mi volt az a kvalitása, amitől a Horthy-rendszer vezető garnitúrájának a második vonaláig eljutott. Ugye? Másfél évtizedig képviselő, sőt háznagy, rövid ideig miniszter, de öt évig volt főpolgármester Budapesten.

51.

– A harmadik terület a filmszakmai papírhagyatékok további feldolgozása. Négy évig dolgoztam nemrég nyugdíjasként félállásban a Filmarchívumban, és a nagyon jelentős filmrendezők hagyatékából a papírrészt dolgoztam fel, tehát nem filmszalagokról beszélünk, hanem iratokról, levelekről, tanulmányokról, forgatókönyvvázlatokról, politikai támadásokról, védekezésekről, hihetetlenül érdekes anyag. Szerényebb keretek között ezt a munkát is szeretném folytatni.

(*A teljes interjú Szekfű András: Így filmeztünk című 5. kötetében jelenik meg, az MMA Kiadónál.*)

JEGYZETEK

- 1 A nappali falán függő két portré: Josef Karafiat és Sophie Riecke. Szekfű András ősei, akik 1824-ben Morvaországból Pest-Budára szereztek.
- 2 Még néhány név a '60-as évek közepéről: Balla G. Tamás, Dozvald János, Jeles András, Kardos Sándor, Mertz Nándor, Miklay Edit, Rák József [aki a filmjeimet fényképezte – Sz. A.], Seszták Ágnes, Tóth Ildikó.
- 3 Szekfű András, *Fényes szelek, fűjjátok! – Jancsó Miklós filmjeiről*. Budapest, 1974, Magvető, 382 o. Online: <https://www.academia.edu/555016>
- 4 Kommunikációkutatói életéről a 20. század hangja gyűjtemény interjújában számolt be: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/szekfu-andras>
- 5 Strowsky István gépészmérnök.
- 6 *Sz. M. Eisenstein élete, halála és feltámadása* (Attrakciók montážsa 3 részben). Egyetemi Színpad, 1968. február 9. és február 18.
- 7 „Lényegében arról van szó, hogy ezek a lelkes és minden tiszteletünket megérdemlő diákok Eisenstein modorában adják elő Eisenstein életét. Miközben az előadó egy olvasólámpa fényénél magyaráz, baloldalt a rendező életéből látunk megfelelő fényképeket, jobboldalt a rendező lírai vallomásait halljuk, közben időnként a színpadi cselekmény zajlik. Tudományosan pontos és igen alapos kutatómunka eredménye a feltárt anyag, a jubileum állami kitüntetések odaítéléséről szóló jegyzőkönyvtől Upton Sinclair és Sztálin levélváltásáig.” *Film Színház Muzsika*, 1968. február 24.
- 8 *Filmmúzeum. Lengyel filmnapok. 1963. október 7–13.*
- 9 *Filmmúzeum. Francia filmnapok. 1964. január 11–19.*
- 10 Szekfű András hosszabb tanulmánya Bódy Gáborról megjelent a Valóság 2023. évi 3. számában, és elektronikusan is olvasható: <https://www.academia.edu/121141412>
- 11 A magyar szerzők: Duray Miklós, Fényi Tibor, Hegedűs András, Konrád György, Mécs Imre, Perczel Károly, Sólyom László, Vargha János, Vásárhelyi Judit, Vit László. <https://commonline.academia.edu/AndrasSzekfu>